

TÜRK TASAVVUF KÜLTÜRÜNDE SÜFİLERİN ÖLÜME BAKIŞI VE CENAZE MERASİMLERİ(*)

Ramazan MUSLU (**)

Özet

Sufilere göre ölüm hayatın bir meyvesi, kul ile yaratıcısı arasındaki ayrılığın son bulmasıdır. Sufiler ölümü ihtiyarî ve ıstırarî olmak üzere iki şekilde değerlendirmişlerdir. Sufilerin ölüm konusundaki düşünceleri onların hem eğitim metotlarına ve hem de cenaze merasimlerine yansımıştır. Bu makale, Sufilerin genel olarak ölüme bakışlarını ve bunun tasavvufî eğitime ve cenaze merasimlerine yansımalarını ortaya koymaya çalışacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Ölüm, Cenaze Merasimi, Zikir, Kültür, Kabir

Sufis' Approach Towards Death and Funeral Ceremonies in Turkish Sufi Culture

Abstract

According to the Sufis death is a fruit of life and end of separation that exists between Creator and his creature. They divide that into two types: a voluntary death and necessary death. Their ideas about death have an impact on the Sufi ways and methods of self-discipline and funeral ceremonies. This article tries to explain Sufis' approach towards death and its influence on Sufi ways of self-discipline and funeral ceremonies.

Key Words: *Şufism, Death, Funeral Ceremony, Remembrance of God, Culture, Grave*

*) Bu makale, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından 25-26 Kasım 2004'te İstanbul'da düzenlenen Uluslararası Türk Kültüründe Ölüm Sempozyumu'nda sunulan bildiri metninin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

**) Doç. Dr., SAÜ. İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi
(e-posta: rmuslu@sakarya.edu.tr)

Giriş

Ölüm kelimesi sözlükte “bir şeyden kuvvetin gitmesi”, “hayatın zıttı”, “aşmak”, “geçmek”, “bitmek” “tükenmek”, “hissiz kalmak”, “hayvani kuvvetin zevali”, “ruhun cesetten kurtuluşu” ve “hayatın tam ve kesin olarak sona ermesi” gibi anlamlara gelmektedir (İbn Manzûr, (t.y.): III, 546; Cürçânî, 1983: 235; İbn Fâris, 1972: V, 283; Cevherî, (t.y.): I, 266; Eren ve diğerleri, 1998: II, 1136).

Tasavvuf ıstılahında ise ölüm, nefsin canı olan ve onu maddî hazlara ve bedenî zevklerle yönelten hevâ ve hevesin yok edilmesi, kökünün kazınması, nefsin terbiyesi ya da öldürülmesi gibi anlamlar ifade etmektedir. (Tehânevî, (1853-1862): 505; Kâşânî, 1981: 91; Suad el-Hakîm, 1981: 1028; Refik el-Acem, 1999: 951; Uludağ, 1991a: 331; Cebeçioğlu, 1997: 506).

Bu makalede, Türk Tasavvuf kültüründe sûflilerin ölüme bakışımı ve onların cenaze merasimlerinde uyguladığı usulleri, iki temel başlık altında incelemeye çalışacağız.

A. Sûflilerin Ölüme Bakışı

Sûflilerin ölüme bakışı, onların insan, ruh ve hayat konularındaki görüşleri ile iç içedir. Bu nedenle onların ölüme bakışına geçmeden önce bu kavramlarla ilgili düşüncelerini kısaca ele almakta yarar görüyoruz.

İnsan, topraktan yaratılan bir beden (el-Hicr, 15/26; er-Rahman, 55/14; el-En‘âm, 6/2) ile ilâhî bir nefha olan ruhun (el-Hicr, 15/29; es-Sa‘d, 72) bir araya gelmesinden meydana gelen bir varlıktır. Sûflilere göre insan hakikati, zât mertebesinden kademe kademe inerek bu dünyaya gelmiş (el-İnsan, 76/1-2; el-Mü‘minûn, 23/12-16) ve fânî olan bu âlemdeki süresi tamam olunca da geldiği bâkî âleme tekrar dönecektir¹ (el-Bakara, 2/156). Bu dönüšte belki de en dikkat çekici kavram, herhangi bir kurtuluş yolunun bulunmadığı (el-Bakara, 2/243; en-Nisa, 4/78; Kaf, 50/19) ve her nefis sahibi varlığın tadacağı ölümdür (Âl-i İmrân, 3/185).

Sûfliler, ruh konusunda bir ayırma gitmişler ve onu ölümden etkilenen ve etkilenmeyen ruh olmak üzere iki şekilde algılamışlardır. Buna göre birincisi, hayatın, duyuların ve hareketin sebebi olup insan ve hayvan arasında müşterek olan ruhtur ki ölümlle tamamen yok olacak ve ortadan kalkacaktır. İkincisi ise ilâhî bir nefestir ve sadece insana mahsustur. Sûflilerin söz konusu ettiği ve ölümsüzlüğüne inandığı ruh, bu ruhtur (Gazzâlî, 1978: 210; İbnü'l-Arabî, 1919: 127; Kâşânî, 1977: 114; Cürçânî, 1983: 112-113; Mensia, 1987: 89; İsen, 1993: 307). İlâhî nefes olan ve ölümden etkilenmeyecek olan bu cevher, diğer bir ifadeyle insan hakikati, yolculuk serüveninin dünya durağında fizik âlemden aldığı beden elbisesini kullanmaktadır. Bulduğu âlemin şartlarına göre kisveye bürünen bu varlık, ölümlle içinde bulunduğu bu elbiseyi çıkaracak ve gittiği âleme göre yeni bir elbiseye bürünecektir (İbnü'l-Arabî 1994: IV, 50-51).

1) Sûfliler, insan hakikatının bu yolculuk serüvenini tecelli ve sudur nazariyelerinden hareketle “devriye” düşüncesiyle açıklamışlardır. Şöyle ki, mutlak varlıktan tecelli suretiyle ayrılan bir nesne, çeşitli değişim safhalarından geçtikten sonra varlıkların en süflisi olan madde mertebesine kadar iner. Sonra yükselmeye başlayarak yine çeşitli merhalelerden geçerek geldiği noktaya ulaşır. Bu düşünce ile ilgili bilgi için bk. İbnü'l-Arabî 1994: I, 11, 90; Mevlâna 2001: III, 296 [beyit: 3901 vd.]; Sarı Abdullâh Efendi 1290: 10-12; Erzürümfî 1330: 28-30; Köprülü 1991: 322 vd.; Pakalın 1946: II, 524-525; Uludağ 1994: IX, 231-232.

İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240), insana mahsus olan bu ruhun dünyada iken manevî âleme tabîî bir eğilim içerisinde olduğunu ve bu nedenle derin bir özlem duyduğunu ifade etmiştir (1994: IV, 333). Daima aslına dönmek isteyen bu ruh, söz konusu ayrılıktan ıstırap çekmiş ve hatta bu halinden şikâyetçi olmuştur. Mevlâna *Mesnevî*'nin ilk on sekiz beytinde ney benzetmesiyle ruhun bu feryadını şöyle ifade eder: "*Neyden işit, nasıl hikayet ediyor; ayrılıklardan şikâyet ediyor. Kendi aslından uzak düşen her bir kimse vakt-i visalini arar durur...*" (2001: I, 13-15 [beyit: 1-18]). Ruhun bu özlemi bazen o kadar şiddetli olur ki, İbrahim Hakkı (ö. 1194/1780), "*Şol dem ki ruh tâir-i kuds-âşiyân idi / Can bülbülüne gülşen-i vahdet mekân idi...*" dizeleriyle bu hissini dile getirir (1330: 542).

Sûfiler, ruhu olduğu gibi, hayatı da ölümden etkilenen ve etkilenmeyen hayat olmak üzere iki şekilde algılamışlardır: Ölümden etkilenen hayat, bedenî hayattır ve ruh çekilince ölümlü yok olur. Ölümden etkilenmeyen hayat ise, gerçek hayattır. O, Allah'ın "Hayat" isminin mazharıdır. Bu nedenle hayat vasfı, sadece insana mahsus olan ruh için geçici bir özellik değildir. İnsana bilmek ve güç yetirmek imkânı verir ve ölüm onu yok etmez; ancak halini ve yerini değiştirecek kadar tesir eder (İbnü'l-Arabî, 1972: I, 55; Cürcânî, 1983: 94; Erzurûmî, 1330: 252).

Sonsuzluk ve mutlak güzellik âleminden sınırlı ve çileli bir âleme geçici olarak yapılan bir seferden ibaret olan bu dünya hayatı ise elbette ahiret hayatının safılığına sahip değildir. Ruhî ve bedenî yönden bir karışıklık söz konusudur. Nitekim mutluluk bile daima ıstırapla beraberdir (İbnü'l-Arabî, 1972: I, 169, 318; Gazzâlî, 1978: 220-222).

Sûfiler, dünya hayatın geçiciliğine seyahat, köprü ya da âleme² benzetmeleriyle dikkat çekmişler ve bu şekilde ahiret hayatının önemini vurgulamak istemişlerdir (Sülemî, 1953: 380; İbnü'l-Arabî, 1972: I, 207). Hatta Hallâc, "... *Ben bir kuşum, burası benim kafesim ve hapishanemdir, ben burada mahbus olarak yaşıyorum.*" diyerek ilâhî nefes olan ruhu kuşa; dünya hayatını da bir kafese benzetmiştir (1955: 11-12). Kafeste kalmakla kafesten kurtulmak ya da dünya hayatı ile ahiret hayatı arasında bir tercih söz konusu olduğunda sûfiler, ikincisini tercih etmekte herhangi bir tereddüt göstermemişlerdir. Bunun içindir ki insan hakikatini ve dünya hayatını gerçek hüviyetiyle tanıyan bir sûfî, dünya perdelelerinden kurtulmak, nefsinin istek ve arzularını dizginlemek, gerçek ölümü tatmadan önce manevî âlemi müşahede edebilmek için, âhirete hazırlanma işine yoğunlaşmışlardır. Bu gayret ne kadar büyük olursa marifet sahası da o kadar geniş olur (Sülemî, 1953: 404-405 ve değişik yerlerde). Ne var ki dünya hayatı, çoğu zaman insanın dünyaya geliş amacını ve ahiretin tarlası olduğu gerçeğini unutturmaktadır. Oysa dünya hayatı, gerçek yolculuk için ancak azık tedarik edilecek bir konaklama yeridir (Gazzâlî, 1978: 109-110; İbnü'l-Arabî, 1972: I, 166).

Sûfiler, ölüm ile uyku arasında da bir benzerlik kurmuşlar ve uykuyu "küçük ölüm" olarak nitelendirmişlerdir. Uyuyan ile ölen aynı âleme (*berzah*) intikal etmektedir. Bu nedenle uykudan sonra uyanmayı, öldükten sonra dirilmeye benzetmişlerdir (İbnü'l-Arabî, 1972: IV, 99, 424). Mevlâna da uyku ile ölüm arasında bir benzerlik kurar ve her ikisinde de bütün insanların eşit olduklarını ifade eder (Mevlâna, 2001: IV, 602 [beyit: 3062-63]).

2) Sûfilerin uyku ve rüya yorumları için bk. Kelâbâzî 1992: 214-215; Kuşeyrî 1991: 571-586.

Sûfilerin ahiret hazırlığı yaparken dünya hayatını terk şeklindeki davranış ve tutumuna hâkim olan şey ise zühüttür. Masivayı gönülden çıkarmaya çalışan bir sûfi, bunu başardığı ölçüde gerçek hürriyete ulaşır. Çünkü gerçek hürriyet, züht ile gerçekleşir. Allah'tan başka her şeyden tedricî olarak arınma, sürekli artan bir ubudiyet demektir. Nitekim Hallac'ın, "Hürriyeti isteyen kulluğa sarılsın" sözü, bu gerçeğe işaret eder (Kuşeyrî, 1972: 171). Belli bir olgunluğa ulaşan irfan sahibi bir sûfi için züht, Allah'tan başka bir şeye yönelmeyi reddetmektir. Onun gözünde dünyanın bir değeri olmadığı için hayata bağlanmak ya da ondan nefret etmek gibi bir durum söz konusu değildir (Gazzâlî, 1978: 158).

Ölüm düşüncesi tarih boyunca sadece sûfilerin değil, inançlı-inançsız bütün insanların zihnini meşgul eden problemlerden belki de en önemlisi olmuştur. Bir başka ifade ile bütün insanların en ortak, en değişmez, en eski ve en yeni duygusu ölüm korkusudur (İsen, 1993: 307). İbrahim Hakkı bu korkunun altındaki psikolojik nedenler üzerinde durmuş ve insanların yedi sebepten dolayı ölümden korktuklarını ve hepsinin altında yatan ana nedenin ise cehalet olduğunu ifade etmiştir (1330: 249). Ancak, her şeye rağmen ölümün temenni edilmemesi esastır. Çünkü Kuşeyrî'nin (ö.465/1072) ifadesiyle Allah'ın huzuruna çıkmak çetin bir iştir (1991: 480).

Çünkü bir sûfi için ölümün korkutucu iki yönü vardır. Bunlardan ilki, sekerat anındaki acı; diğeri ise akıbet düşüncesidir. Onu maddî acıdan çok, akıbet; yani sû-i hâtıme endişesi korkutur. Ancak ölümün bu korkutucu yönleri bile sûfinin aşk duygusuna mani olamaz. Bu nedenle doyumsuz bir âşık için hayat bir çeşit işkencedir. Bir an önce sevgiliye kavuşmak için bir vasıta olan ölümü adeta dört gözle bekler hale gelir (Mensia, 1987: 100). Çünkü ölüm, onun için Sevgili ile karşılaşma ve buluşma ânıdır (Kuşeyrî, 1972: 257). Nitekim böyle bir ölüm, gerçek âşıklara bir zarar vermeyecektir (Kelâbâzî, 1992: 218). Hatta Sultan Veled (ö. 712/1312), *İbtidânâme* adlı eserinde âşıkların ölümünün düğün olduğunu kaydeder (1976: 393 [beyit: 6771]). Yunus Emre gibi gerçek bir Hak âşığı ise ruh emanetini kime teslim edeceği konusunda şöyle nazlanacaktır: "*Bana cânı sen verdin Azrâil'e buyurdun / Senden artuk kimseye emanet vermezem*" (Uludağ, 1991a: 382).

Allah'ın, ölümü ve hayatı "kimin daha güzel davranacağını sınamak için" yarattığını (el-Mülk, 67/2) hatırdan çıkarmayan sûfiler, ölüme hazırlığın yine ölümlerle son bulacağına da bilincindedirler (Kuşeyrî, 1972: 165). Bu nedenle onlar, içinde buldukları ânı değerlendirmelerine engel olacak ileriye dönük her türlü istek ve arzudan, ilgi ve alâkadan (tûl-i emel sahibi olmaktan) uzak dururlar. Çünkü uzun emel, ölümü unutmanın kaynağı ve cehaletin zirvesidir (Gazzâlî, 1978: 206).

Sûfilerin ölümlerle iç içe olan bazı kavramlara yaklaşımlarını kısaca ifade etmeye çalıştıktan sonra, şimdi onların ölüme bakışlarına³ ve onu algılama biçimlerine geçebiliriz.

1. Ölüm Çeşitleri

Sohbetlerinde mutlaka ölüm konusuna yer veren ve onu iştiaqla bekleyen tek zümre olan (Suad el-Hakim, 1981: 1028) sûfiler, hayatı olduğu gibi ölümü de genellikle tabîî

3) Tasavvufî düşüncede ölüm ile ilgili bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Bk. Ayhan, Müslüm (2002). *Tasavvufî Düşüncede Ölüm*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

(iradeye bağlı olmayan) ölüm ve ihtiyarî (iradeye bağlı) ölüm olmak üzere iki kısımda ele almışlardır. Ancak iradeye bağlı ölüm bakış açısına göre farklı şekillerde ifade edilmiştir (İbnü'l-Arabî 1994: I, 73-74).

a) Tabîî (İztrârî) Ölüm

Süfîler, “Hakk’a yürümek”, “kalıbı dinlendirmek”, “vuslat”, “göçmek” vb. kavramlarla, tabîî/fiziki ölümün bir yokluk olmadığını, onun Allah’a bir kavuşma aracı olduğunu, insan hakikatine bir zarar vermediğini (İsfahânî 1997: 781-782; Gazzâlî 1978: 226) ve nurun Nûr’a kavuşması, bir vuslat ve bir hediye olduğunu ifade etmişlerdir. Tabîî ölümü, “halin değişmesi” olarak ifade eden Gazzâlî, ruhun cesetten ayrıldıktan sonra yok olmadığını, baki kaldığını ancak ceset üzerindeki tasarrufunun sona erdiğini söyler (1995: IV, 419). Tabîî ölümü, bedenî hayatın yok olması ve yaşamı devam ettiren ateşin sönmesi olarak yorumlayan İbnü'l-Arabî (1919: 202) ise, Cenâb-ı Hakk’ın insanı öldürmesinin onu “yok etmek” anlamına gelmediğini; bununla kastedilen şeyin insanın ruh ve bedenden oluşan terkiбинin ayrılarak kendine cezp etmesi anlamına geldiğini kaydeder (1994: III, 301).

Yunus Emre (ö. 721/1321), “*Mânâ eri bu yolda melûl olası değil / Mânâ duyan gönüller her giz ölesi değil! / Ten fânîdir, can ölmez; çün gitti geri gelmez / Ölü ise ten ölü, canlar ölesi değil*” diyerek ölümün bir yokluk ve son olmadığına işaret ederken; Niyâzî-i Mısıfî (ö. 1106/1694) de “*Ne gam giderse dünyadan Niyâzî / Visâline erer elhamdülillah*” diyerek aynı duyguları terennüm eder (Bilginer 1976: 85). Yine o tabîî ölümü, Hakk’ın kendisine bir daveti olarak algılar ve bunu şöyle dile getirir: “*Hüdâ davet eder elhamdülillah / Bu can dosta gider elhamdülillah / Hakikat şehrine çün rihlet oldu / Gönül durmaz uyar elhamdülillah*” (Bilginer 1976: 84).

İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725), “Her canlı (nefis) ölümü tadacaktır” (Âl-i İmrân, 3/185) ayetinin tefsirinde, tabîî ölümün ruhun cesetten ayrılması olduğunu ve hayatın zıddı olarak yaratıldığını ifade ettikten sonra, onun “vücûd” ile ilgili bir sıfat olduğuna dikkat çeker (1991: II, 138). İbrahim Hakkı da “*Hakkı! Sen mevdi bil huzûr u sürûr / Etme mâtem bu bâle, deme belâ*” diyerek tabîî ölümün, hayvânî ruhun bedenden ayrılmasından ibaret olduğuna; bir yokluk ve başa gelmiş bir bela olmadığına işaret eder (1330: 251).

Diğer yandan dünya hayatından ahiret hayatına geçişte bir yükseliş olan (Öztürk 1979: 179; Bıçak 2004: 160-161) ölümün ikinci bir doğuş için atılmış adım olduğu da ifade edilmiştir. Bu doğuş, yeni bir hayat için Berzah âlemine yapılmaktadır (Mensia 1987: 90). Nitekim İbrahim Hakkı, “*Ölmek gibi bu yandan, doğmak gibi o yandan / Âb-ı hayat iç andan kim Kevser oldu ölmek*” mısralarıyla bu hususa işaret ederek (1330: 252) tabîî ölümün netice itibariyle hayatın bir meyvesi olduğunu söyler (1330: 251).

İbnü'l-Arabî'nin *Füsûsü'l-hikem* adlı eserini tercüme ve şerh eden A. Avni Konuk, şehâdet âlemindeki ölümü, “sûretin yok” olması, bir daha ortaya çıkmamak üzere bozulması ve ruhun ondan ayrılması, tabiat perdelerinin ve kesif olan bedendeki ahkâmın kalkması olarak ifade ederek yukarıdaki görüşleri özetlemiştir. Ayrıca o, tabîî ölüm konusunda cemadat, nebatat, hayvanat ve insanların ortak olduğunu kaydetmiş ve onun insan için bir “likâ-i hâssa” olduğunu belirtmiştir (İbnü'l-Arabî 1994: I, 73; 4, 329).

b) İhtiyarî (İradî) Ölüm

Sadece insana has bir özellik olan ihtiyarî (iradî) ölüm, yaşarken ölmek; ölmenden önce ölmek; öldükten sonra yaşamak; nefsin arzu ve isteklerinden (*hevâ*) ve bedenî zevklerden ölmek demektir. (Eraydın 1997: 86). Ölümün bu çeşidi tasavvufî eğitimle ilgilidir.

İhtiyarî ölümün esasını, amellerin tartılması ve bedenî ölü kabul edilerek kalpteki dünya sevgisinin, kalpteki dünya ilgisinin azaltılması teşkil eder. Nitekim Sûfiler, tasavvufî terbiyede “tefekür-i mevt”, “tezekkür-i mevt” ve “rabita-i mevt” gibi kavramlarla ifade edilen bazı usuller geliştirmişlerdir. Bununla, her nefesi “son nefes” bilerek ölüme her an hazır olmayı amaçlamışlardır. Bu nedenle, ihtiyarî ölümün, nefis terbiyesinde çoğu kez yardımcı unsur ve bazen de ana unsur olarak kullanıldığı olmuştur. Mesela Kübrevîlik, ihtiyarî ölümü yolun ana esası yapmıştır. Kurucusu Necmeddin Kübra (ö. 618/1221), *Usulü Aşere* adlı eserinde Allah’a ulaşan yolların sayısız olduğunu belirttikten sonra, bunların üç ana grupta toplandığını söyler⁴. Bu gruplardan üçüncüsünü, yani aşk, cezbe ve muhabbet sahiplerinin yolunu (*tarik-ı şuttâr*) benimseyenlerin, başlangıçta ulaştıkları mertebenin, diğer sulûk yollarını tutanların nihayette ulaştıkları mertebeden daha yüksek olduğunu belirttikten sonra aşk ve muhabbet yolunun irâdeye bağlı ölüm üzerine kurulduğunu kaydetmiştir (1980: 33-43). İradî ölüme ulaştıran usul ve esaslar ise tasavvuf kaynaklarında onlu, yüzlü ve binli makamlar ve haller şeklinde gösterilmiştir⁵ (Acer 1998: 33).

Allah’ın insanlar için bir ecel tayin ettiğini (el-İsra, 17/99), hiçbir beşere ebedilik vermediğini (el-Enbiya, 21/34) ve bütün canlıların fani olduğunu hatırdan çıkarmayan sûfiler, ruhun bedene galip gelebilmesi için mücâhede ve riyazet yaparak onu güçlendirmeye çalışmışlardır (İbnü’l-Arabî 1972: I, 275). Nitekim Mevlâna, “*Riyazet ile bedenî ölmesi diriliktir; bedene zahmet vermek, ruhu ölümsüzlüğe ulaştırmaktır*” diyerek konunun önemini dile getirirken (2001: III, 268 [beyit: 3365]) İbrahim Hakkı da ihtiyarî ölümün öfke ve şehvetin öldürülmesi olduğunu söyleyerek (1330: 251) riyazetin önemini vurgulamıştır.

Tasavvufî eğitim ve terbiyede kısaca “ölmenden önce ölmek”⁶ sözü ile ifade edilen ihtiyarî ölümü Mevlâna şu şekilde açıklar: “*Ey dost, dirilik istiyorsan ölmenden önce öl! Çünkü İdris Peygamber, böyle öldü de bizden önce cennetlik oldu... Ölmenden önce ölmediğin için can çekişmen uzadı. Uzayıp gitti. Ey Tıraz mumu sabahleyin sön, eri, yok ol!*” (2001: VI, 393-394 [beyit: 722, 730]). Yine o, ihtiyarî ölümü gerçekleştiren bir kimseyi şu şekilde tasvir eder: “*Ne mutlu o kişiye ki, ölmenden önce öldü; yani bu bağın, bu üzümün aslından bir koku aldı*” (2001: IV, 481 [beyit: 1373]). O bağın aslından koku alan, yani kalbine zati-ilâhî tecelliler geldikçe bu ilâhî tecelli karşısında vücûdu yok olan bir sûfi, kendi vücûdunu hissetmez hâle gelir. Böyle bir sûfi için ölüm, hakikî manasıyla bir vuslat ve bir hediye olarak telakki edilmiştir. Nihâf vuslatın çoğu kez ölmenden, yani ruhun bedenden

4) Gruplardan ilki, namaz, oruç, Kur’an tilaveti, hac vb. ibadetlere devam etmekle gerçekleştirilen bir yoldur (*tarik-ı ahyâr*). İkincisi ise, mücâhede ve riyâzat ashabının yoludur (*tarik-ı ebrâr*).

5) Makamlar ve hallerle ilgili bilgi için bk. el-Ensârî, *Menâzilü’s-sâirîn*; el-Baklî, *Meşrabü’l-ervâh*; Ankaravî, *Minhâcü’l-fukarâ*.

6) Sûfiler, “*Hesaba çekilmeden önce kendinizi hesaba çekiniz*” (Tirmizî, Kıyâme 25) ve “*Dünyevî zevkleri kıran ve tül-i emeli unutturan ölümü çokça hatırlayınız*” (Tirmizî, Zühd 4) hadislerini “*Ölmenden önce ölüünüz*” sözünün mesnedi olarak göstermişlerdir. Hadis ile ilgili bilgi için bk. Aclûnî 1985: II, 384 (hadis nr. 2669). Ayrıca bk. Uysal 2001: 341-342.

ayrılması ile gerçekleştiği bilinmekle beraber, bazen bu fani hayatta da vuslat mümkün olabilmektedir. Nitekim “ölmeden önce ölüünüz” sözünün sırrına mazhar olanların daha dünyada iken buna muvaffak oldukları kaydedilmiştir. Yunus Emre bu durumu, “*Canlar cânını buldum, bu canım yağma olsun / Assı ziyandan geçtim, dükkânım yağma olsun... / Yûnus ne hoş dimişsin bal u şeker yimişsin / Ballar balını buldum kovanım yağma olsun*” (Timurtaş 1986: 141) şeklinde ifade eder (Köprülü 1991: 310; Demirci 1997: 56).

Öte yandan ihtiyarî ölümü gerçekleştirebilmenin ancak kamil bir müridin terbiyesine girmekle mümkün olduğu kaydedilmiştir (İbnü'l-Arabî 1994: I, 73-74). İhtiyarî ölümü tedricî olarak gerçekleştirmeye çalışan tasavvufî anlayış hâkim olmakla birlikte, bazen bu ölüm müridin huzurunda yapılan biat töreninde de gerçekleşebilir. Mesela, Bektaşîlerde iki tür ölüm algılayışı vardır. Bunlardan biri tabiî ölüme tekabül eden “biyolojik” ölüm, diğeri ise “ölmeden önce ölmek” olarak da ifade edilen ihtiyarî ölümdür. Bu ölüm, biatin yapıldığı nasip töreninde gerçekleşir ve Bektaşî eğitiminin en çarpıcı ve en zor aşaması olarak kaydedilir (Temren 1994: 177-178).

Tabiî ölüm ile ihtiyarî ölüm arasındaki farka da temas eden İbnü'l-Arabî, tabiî ölümlle ölen kişinin iyi-kötü bütün vasıflarının kesilmesi gibi, ihtiyarî ölüm ile ölen kimsenin de iyi-kötü bütün vasıflarının ortadan kalkacağını ve böyle bir kimsenin zatının yerine Allah'ın zatının, sıfatlarının yerine de Allah'ın sıfatlarının kâim olacağını söyler (1961: 14). İsmail Hakkı Bursevî ise *Kitâbü'n-nefice* adlı eserinde, tabiî ölüm ile ihtiyarî ölüm arasındaki bazı farklara işaret eder. Şöyle ki, enbiya, evliya, şüheda vb. kişilere ait cesetlerin dışındakiler tabiî ölümlle yok olurlar. İhtiyarî ölümden cesetler bakidir; fani olanlar ise insanın kalbini meşgul eden dünyevî şeylerdir (*masiva*). Tabiî ölüm, fena içinde beka; ihtiyarî ölüm ise beka içinde fenadır. “Rücû” kelimesi ile ifade edilen “dönüş” işi, cesedin değil; ruhun sıfatıdır (1997: I, 38-39). Yine Bursevî'ye göre, tabiî ölümden ahiret âleminin ahvali, ihtiyarî ölümden ise mana âleminin esrarı müşahede olunur (1997: I, 425).

Tasavvufî eğitim ve terbiyede ölüm çeşitleriyle ilgili bir başka tasnif de “beyaz”, “siyah”, “kızıl” ve “yeşil” renklerle ifade edilen ölüm çeşitleridir ki bunlarla kişinin kemale ermesi amaçlanır. Bu nedenle bu ölüm çeşitlerinin ihtiyarî ölüm içerisinde değerlendirilmesinin daha doğru olacağını düşünüyoruz. Bunlardan ilk defa bahseden sûfî, tespit edebildiğimiz kadarıyla, Hâtem-i Esam (ö. 237/851-852)'dir. Kuşeyrî, onun “*Bizim bu mezhebimize (tasavvuf yolu) giren, ölümün şu dört çeşidini kendine mal etsin*” dediğini ve bunları ayrı ayrı açıkladığını kaydeder (1991: 131). Buna göre, “beyaz” renk ile ifade edilen ölüm, açlığın; “siyah” renk ile anılan ölüm, halkın eza ve cefasına tahammülün; “kızıl” renk ile anlatılan ölüm, hevâ ve hevâye karşı koyarken her çeşit şaibeden uzak olarak yapılan halis amelin ve “yeşil” renk ile ifade edilen ölüm ise yama üzerine yama atılmış hurka giymenin sembolü olmuştur. Nitekim daha sonraki sûfîler tarafından da aynı renklerin aynı anlamlar için kullanılmaya devam edildiği görülmektedir. Hepsinin ortak hedefi, nefsi terbiye etmektir (İbnü'l-Arabî 1972: III, 337).

Tasavvufî terbiyede bir eğitim vasıtası olarak kullanılan bu ölüm çeşitleri sonraki dönemlerde sûfîlerce şu şekilde açıklanmıştır:⁷

7) Bu ölüm çeşitleriyle ilgili bilgi için bk. Sülemî 1953: 93; Kuşeyrî 1972: 26-27; İbn Arabî 1392: 1, 258; Kâşânî 1977: 57-60; Tehânevî 1853/1862: 1317.

1. *Beyaz Ölüm*: Nefsi aç ve susuz bırakmaktır. Bu ölüm, Allah dostlarının süsüdür. Ölümdeki sır, elem-i hissî ile olmaktadır (İbnü'l-Arabî 1972: IV, 352). Bu ölüme "beyaz" denilmesinin nedeni, açlığın batını nurlandırması ve kalbin yüzeyini beyazlatmasıdır. Salık, karnını tıka basa doldurmaz ve açlığa bu şekilde devam ederse, beyaz ölümlle ölmüş olur. Bu durumda onun zekâsı ve anlayışı açıdır (Kâşânî 1981: 92. krş. Refik el-Acem 1999: 952-953).

2. *Siyah Ölüm*: Halkın eza ve cefasına sabretmektir (İbnü'l-Arabî 1972: II, 187). Siyah ölüm nefsi hüznü kılar. Gam ise nefsin zulmeti, yani karanlıktır. Zulmet ise renk olarak "siyah"tır. Bu nedenle, halkın eza ve eziyetine sabretmeye "siyah" ölüm denilmiştir (İbnü'l-Arabî 1972: I, 258; IV, 352). İsmail Hakkı Bursevî, bu ölüm çeşidini "fenâ fillâh" kavramıyla açıklar (1980: 43-44). Çünkü salık, bütün fiillerinin Sevgili'nin fiilinde fani olduğunu görür. Hatta hem kendi nefsi ve hem de eziyet edenlerin nefisleri Sevgili'de fani olmuştur. Böyle bir salık, Mutlak sevginin kendisine yetişmesinden dolayı Hakk'ın vücûduyla ihya olmuştur (Kâşânî 1981: 93. krş. Refik el-Acem 1999: 953).

3. *Kızıl Ölüm*: Nefse muhalefet etmek, yani nefsin arzularına karşı gelerek sıfatlarını yok etmektir⁸. Nefis, sıfatlarından soyulunca, Hakk'ın sıfatlarıyla muttasıf olur ve kesafeti letafete dönüşür (İbnü'l-Arabî 1994: IV/51). Bu ise, hevâ ve hevese karşı koyarken her çeşit şaibeden uzak, halis bir şekilde amel etmek (Kuşeyrî 1991: 131) demektir. "Ölmeden önce ölünez" sözünün, "kızıl" ölüme işaret ettiği kaydedilir (İbnü'l-Arabî, 1994: I, 73-74; 1972: IV, 354). Bu ölüme niçin "kızıl" denildiğine dair İbnü'l-Arabî şu açıklamayı yapar: "Kızıl ölümden kanın kırmızılığına teşbih vardır. Çünkü nefsin heva ve heveslerine muhalefet eden kimse kendini kesmiş gibidir" (1972: II, 187; IV, 352).

Sûfiler, "Yaratıcınıza tövbe ediniz ve nefislerinizi öldürünüz" (el-Bakara, 2/45) ayetini kızıl ölüm ile ilişkilendirmişlerdir. Mesela, Kâşânî (ö. 730/1329), "Tövbe eden bir kimse nefisini öldürmüştür. Bu nedenle, Sûfiler nefse muhalefet etmeyi "kızıl" ölüm olarak ifade etmişlerdir" der (1981: 91. krş. Refik el-Acem 1999: 952). Yine onun kaydettiğine göre sûfiler, kızıl ölümü, bütün ölüm çeşitlerini bünyesinde toplayan anlamında "mevt-i cami" olarak da adlandırmışlardır (1981: 92).

4. *Yeşil Ölüm*: Yamalı elbise giymektir (Sülemî 1953: 93; İbnü'l-Arabî 1972: IV, 352; Cürcânî 1983: 235; Uludağ 1991: 331). Bu ölüm çeşidinin "yeşil"e benzetilmesinin sebebi, sûfinin yaşamını kanaat ile yeşillendirmesi ve yüzünün Zatı Cemal'in parlaklığı ile terü taze olması ve geçici güzelliklerden müstağni kalmasıdır (Kâşânî 1981: 92. krş. Refik el-Acem 1999: 953). Yeşil ölümün "Yamalı elbise giymek" olarak ifade edilmesinin nedeni ise sûfinin halinin, yeryüzündeki çiçek ve bitkilerin değişik renklerdeki haline benzemesidir. Yamaların çeşitliliği, farklı çiçek ve bitki renklerine teşbih edilmiştir (İbnü'l-Arabî 1972: I, 258; II, 187).

Sûfiler arasında ölümlle ilgili zikredilen kavramlardan biri de "mânevî ölüm"dür. Bu ölüm çeşidi, tespitimize göre, olumlu ve olumsuz olmak üzere iki farklı şekilde algılanmıştır: Olumlu algılama şekline göre o, kulun, iyi-kötü bütün vasıflarını kaybettiği bir makama ulaşmasıdır. Bütün durumlarda onun yerinde Hak durur. Bu, hissî ölüme göre

8) Nefsin gıdası kesilirse hareketi zayıflar. Bu durumda arzu ve istekleri de kesilir. Hevâsı (*Hevâ unsuru*) kesilince, şehvet ateşi (*ateş unsuru*) de kesilir ve ölür (Suâd el-Hakîm 1981: 1029).

kulun fenası, Hakk'ın bekasıdır (Suad el-Hakîm 1981: 1033; Refik el-Acem 1999: 954). Bu ölüm çeşidi, ihtiyarî ölüm ile başlayan sürecin ulaştığı son nokta olmalıdır. Fena ve beka kavramlarıyla ifade edilmesinden de anlaşılacağı üzere, fena fillâh ve beka billâh makamlarına delalet eder. “*Kulum bana nafilelerle yaklaştıkça ben onu severim. Ben onu sevdiğçe de işiten kulağı, gören gözü ve tutan eli olurum...*” (Buhârî, Rikâk 37) şeklindeki kudsî hadis, manevî ölüme işaret eder.

Olumsuz algılama şekline göre manevî ölüm, “cehalet” (İbnü'l-Arabî 1972: 356), “dalgınlık” ya da “gaflet” ile eşdeğer kabul edilmiştir. Cehalet ölümünden ancak ilim ile diri olanlar kurtulabilir. Böyle bir kimse için ne sükûn ve ne de sükûna sebep olan ölüm vardır. O, Hakk'ın vücûduyla bâkîdir (İbnü'l-Arabî 1994: IV, 238). Burada ölü veya diri olan kalptir. Nefis süffî âleme çekilince kalp ölü, ulvî âleme yükselince de kalp ve ruh hayat bulur (Sülemî 1953: 223; İbnü'l-Arabî 1972: 193). Görülüyor ki manevî ölüm ister olumlu algıların isterse olumsuz, her iki algılama şeklinin ulaştığı nokta beka billâhtır.

Buraya kadar Sûfîlerin insana, hayata, ölüme, ölüm çeşitlerine ve ölümden sonrasına bakışlarını ele almaya çalıştık. Makalemizin bu kısmında ise sûfîlerin cenaze merasimleri ile bu konuda ihdas ettikleri usuller üzerinde duracağız.

B. Cenâze Merasimleri

Arapça'da “cenâze” ve “cinâze” kelimeleri hem ölü hem de tabut anlamlarına kullanılır. İslâm'da ölmek üzere olan kişiye “muhtazar”, ölü için genel olarak yapılması gereken hazırlıklara “teçhiz”, yıkanmasına “gasil”, yıkandıktan sonra kefenlenmesine “tefîn”, tabuta konulup namazının kılınacağı yere ve daha sonra kabrine taşınmasına “teşyi”, kabre konulmasına da “defîn” denilir (Demirci 1993: 353).

Türk Tasavvuf kültüründe, “adap ve erkân” olarak anılan ve gelenek haline gelmiş bazı temel kurallar vardır ki bunlara kısaca “usul” denir. Bunlardan biri de tekkelerin kapatıldığı (sırlandığı) tarihe kadar sûfîlerin titizlikle uyguladıkları ve gelenekler halinde yaşattıkları cenaze merasim usulleridir (Revnakoğlu 1968a: 3693).

Ölüm anından itibaren cenaze merasimlerinde ve sonrasında tarikat ehlinin uyguladığı (cenazenin yıkanması, kefenlenmesi, gidiş çeyizinin hazırlanması, tabuta yerleştirilmesi, tezkiye edilmesi, namazının kılınması, defîn yerine götürülmesi, kabre indirilmesi, gizlice telkin verilmesi, defîn gecesi veya sonrasında yapılanlar vb.) bazı usulleri başlıklar halinde ele almaya çalışacağız:

1. Ölüm Ânı

Revnakoğlu'nun kaydettiğine göre, şeyh olsun, derviş olsun ölüm (*sekerât*) belirtileri ortaya çıktığı zaman tarikat mensupları (*ihvan*) başucuna toplanır. Tarikata has günlük olarak okunan dinî dualar (*evrâd-ı şerife*) vefat edecek kişinin kulağına çok hafif sesle okunur. Ardından yine aynı şekilde “tevhid” kelimesi (*Lâ ilâhe illallah*), “Celâl” (*Allah*) ve “Hu” isimleri çekilir⁹. Vefat eden şeyhin veya dervişin göçüşü, zikir esnasında olursa¹⁰

9) Etrafında “Hu” ismine bu şekilde devam edilirken gözlerini yumup, ruhunu teslim eden ve kendisini dergâh-ı Kibriyâ'da bulan şeyh efendilerin çokça görüldüğünü ifade eden Revnakoğlu, bu şekilde vefat edenler için “Şeyh'in ermişi, tekkesinin hafta gününde (âyin günü) göçer ve âyin esnasında gider...” denildiğini kaydeder (1968b: 3750; 2003: 224-225).

ya da böyle bir haber zikrin sırasında gelirse, âyin-i şerif -hangi esmâ üzerinden olursa olsun- derhal "Hay" ismine çevrilir ve sesin perdesi düşürülür. (1968b: 3749; 1968c: 3803; 2003: 223, 241) Ölen şeyhin tarikatından şeyhlik etmeye yetkili ve izinli olduğu bilinen bir oğlu mecliste ise zikrin idaresini hemen üzerine alır ve zikri kaldığı yerden yürütür¹¹. Âyin-i şerif, usûl, erkan bozulmadan sonuna kadar bu şekilde devam eder ve asla hareketli ilâhiler (*oynak besteli eserler*) okunmaz. Zâkirin "taksim" etmesi de ağır ve sakın bir tavırda olur (1968a: 3696; 2003: 223-224). Bu sırada şeyh efendinin naaşı, mihrap postunun önüne konulur. Başucunda buhurdan yakılır (*uyandırılır*) ve üstü mümkünse Kâbe örtüsü ya da bir şal ile örtüldükten sonra üzerine şeyhin uzun kollu geniş cübbesi (*feracesi*) çekilir. Kâbe örtüsü veya şal bulunmazsa, şeyh efendi doğrudan doğruya ferace altına alınır. (1968a: 3696; 2003: 224) Zikir sona erince herkes dışarıya çıkar, ancak dergâhın kendi ihvanı, şeyh efendinin başucunda sıra ile nöbet tutar (1968a: 3696). Gasil başlamadan önce abdest verilinceye kadar cenazenin yanında hiçbir şey okunmaz ve tevhidhaneye de indirilmez. Ancak makam postu yanına bırakılır (1968b: 3749).

Bilindiği gibi İslâm'da cenazenin bekletilmemesi ve bir an önce defnedilmesi esastır. Bu nedenle tarikatlarda da bu usule riayet edilmiştir¹². Cenazenin bekletilmemesi ve bir an önce defnedilmek istenmesi, topraktan gelenin toprağa karışmasının geciktirilmemesi içindir. Öte yandan kabrin sade olmasına da dikkat edilir. Meselâ Bektaşilerde kabrin üzerine taştan ve mermerden mezar yapılmaz; sadece baş ve ayakuçlarının belli olması için -derviş olsun şeyh olsun fark etmez- kenarları çentikli incecik tahtalar konulur¹³.

2. Yıkanması

Cenazenin gasil, teşhiz ve tekfinini yapacak zatın, şeyh olması¹⁴ usuldendir. Gaslin devamı müddetince yanında tarikat ehli birisi yardımcı olarak bulunur. (Revnakoğlu 1968b: 3750-51; 2003: 227-228).

Tarikat kültüründe cenaze üç defa yıkanır. Birinci gasilde¹⁵ bilinen şekilde yıkanıp abdest aldırıldıktan sonra, orada bulunan kıdemli bir şeyh efendi, "Fatiha" der; salâvatlanır ve hangi tarikata mensup ise onun evradı okunmaya başlanır¹⁶. İkinci yıkamada, "tevhid"

10) Zikir esnasında vefat eden bir şeyhe örnek olarak Koca Mustafa Paşa Sünbülî dergâhı şeyhi Mehmed Nüreddin Efendi'yi gösterebiliriz. O, 1160/1747'de talebeleri ile Allah'ı zikrederken herkesi derinden hislendiren "Allah" nidasıyla vefat etmiştir (Muslu 2003: 154).

11) Bu şartları taşıyan bir oğlu yoksa dergâhın halifelerinden kıdemli bir zât, âyini idare etmeye başlar. Şayet o da yoksa zikir meydanı, kendi "yol"una en yakın bir başka tarikatın şeyhlerinden kıdemli bir zata bırakılır (Revnakoğlu 2003: 223).

12) Ancak şeyh efendinin dergâhta bir gün bekletilmesi için bir vasiyeti varsa yerine getirilir (Revnakoğlu 1968b: 3749).

13) Revnakoğlu'na göre kabrin içine çimento lahit yapmak, üzerine beton atmak, gösteriş hastalığından doğmuş ve çabucak revaç bulmuş bir husustur. Manevi hiçbir değeri olmadığı gibi altında yatana da bir şey kazandırmamakta ve hatta cesedin toprağa karışmasını geciktirdiği için ölüye eziyet vermek anlamına gelmektedir (1968a: 3695; 2003: 219-220). Ayrıca bk. Noyan 1987: 300.

14) Şeyhin bulunmadığı hallerde bu vazife kıdemli halifelerden birisine verilir. O da yoksa, bu işleri yapabilen yine tarikat mensubu diğer bir zata havale edilir ve o da usûle göre cenazeyi yıkar (Revnakoğlu 1968b: 3750-51; 2003: 227-228).

15) Yıkanmanın ne şekilde yapıldığına dair bilgi için bk. Özdamar 1997: 211-213.

16) Nakşibendiye şeyhlerinin vefatında gasilleri yapılırken ilk önce Mülk suresi okunur, sonra evrada başlanır. Arkasından tevhid kelimesi, "Celâl" ve "Hû" isimleri çekilir. Halvetilerde de böyledir. An-

kelimesi; üçüncüsünde ise “Celâl” ismi okunur. Birinci yıkamada okunan evrâd bittikten sonra, ihvan aynı şeyhin idaresinde tevhîd-i şerife girerken, zâkirler de ilahiye başlar yahut hafif bir eda ile “taksim” edilir. Göçen şeyh efendi, Halvetî-Devrânî tarikatlardan birinin şeyhi ise, tevhîd-i şeriften sonra devran edilir¹⁷. Devran yürürken okunan ilahiler, burada da sırasıyla tekrarlanır (Revnakoğlu 1968b: 3752; 2003: 231).

İlahilerin çoğu, ölümün esrarından, tecelliyâtından, hikmet ve felsefesinden bahseden sözlerden oluşur. (Revnakoğlu 2003: 228-229. Krş. Özdamar 1997: 210-211) Gasil işlemi yapılırken okunan ilâhîlerden bazıları şunlardır: “*Neyleyim dünyâyı bana Allah'ım gerek / Gerekmez mâsivâyı bana Allah'ım gerek!..*” (Hüdâyî), “*Taşdı rahmet deryası / Gark olsun cümle âsi..*”, “*Allah adı dillerde / Sevgisi gönüllerde / Şol korkulu yerlerde / Aman Allah, Kerim Allah ...*”, “*Aşkın ile aşıklar / Yansın Ya Rasulallah..*” (Yunus Emre). (Revnakoğlu 1968b: 3751; 2003: 229-231; Özdamar 1997: 217).

Mevlevîlerde ise gasil işi¹⁸ yapılırken önce Na't-i Mevlâna sonra da âyin-i şeriflerden biri okunur. Bu sırada orada hazır bulunan cemaat de ağır bir tempoda “Celâl” ismini zikre devam eder (Revnakoğlu 1968a: 3694).

Daha sonra bir zâkir veya güzel sesli bir başkası, yıkama işini idare eden şeyh efendiden “destur” alarak tenesirin ayakucuna gelir ve kibleye dönerek ayakları mühürlü bir şekilde “salâ”¹⁹ vermeye başlar²⁰. Bu salâ, hüzünlü ve duygulu bir şekilde okunur²¹. Bir örnek vermek gerekirse, Cerrâhî Âsîtanesi şeyhi Abdülaziz Zihni Efendi'nin (ö. 1270/1853-54) vefatında Sünbülî Âsîtanesi zâkirbaşısı el-Hâc Muhammed Nûrî Efendi “salâ” vermiştir (Erenden (t.y.): IV/160-162; Yücer 2003: 625). Bu usul, Şeyh Muzaffer Ozak'ın (ö. 1985) cenaze merasiminde de uygulanmıştır (Özcan-Uzun 1993: 359). Bektaşilikte de Hakk'a yürüyen zat, Dedebaba veya değerli bir Halife Baba ise yıkandıktan sonra cenazenin yanında salâ verilir (Noyan 1987: 302).

Salâ bittikten sonra merasimi idare eden şeyh efendi “fatiha” der. Bu sırada yıkama işini yapan kişi de cenazeyi kurular, örter ve kefenler. (Revnakoğlu 2003: 224, 236-237;

cak her gasilde Mülk suresi okunmaz (Revnakoğlu 1968b: 3750; 2003: 225). Ancak Bektaşilikte, Noyan'a göre, zikir ve evrad olmadığı için Mülk suresinden sonra doğrudan ölümle ilgili nefesler ve Yunus Emre ilahileri okunur (Noyan 1987: 301).

17) Gaslin yapıldığı yer, devran açmaya müsait değilse, o zaman yerinde sayar gibi bir sağa, bir sola hafifçe gidip gelen, ahenkli, ölçülü sallanmalarla “Hu” ismine ayakta devam edilir (Revnakoğlu 2003: 231).

18) Mevlevîlerde cenaze Matbah-ı şerif ya da Meydan Odası'nın önündeki taşlıkta yıkanır. Mesela Revnakoğlu'nun kaydettiğine göre, Bahariye Mevlevihanesi şeyhlerinden Hüseyin Fahreddin Dede Efendi'yi, dergâhın meydan odası önündeki taşlıkta yıkamışlardı (1968a: 3693-94).

19) Cenaze salâsı, ölüm haberinin duyurulması amacıyla minarelerden okunan salâtü selâm ile cenazenin kabrine götürülüşü sırasında tertip edilen cenaze alayında ve definden sonra okunan salâ olmak üzere iki çeşittir (Özcan-Uzun 1993: 358). Salâ ile ilgili bilgi için ayrıca bk. Can 1966: 14; Pakalın 1946: I, 279; Öztuna (1990): I, 183.

20) Usul olarak her şeyhe salâ verilmez. Şeyhin “kudemâ-yı meşâyih”ten olması gerekir (Revnakoğlu 1968c: 3801; 2003: 236).

21) Bazı farklı metinleri olmakla birlikte en yaygın salâ şöyledir: “Lâ ilâhe illallahu vahdehû lâ şerike leh ve lâ nazîre leh (ve lâ misâle leh) Muhammedün rasûlüllah (eminüllah) hakkân ve sîdkân. Allahümme sallî alâ seyîdinâ Muhammedin ve alâ âli Muhammed ve sallî ve sellim alâ es'adi (eşrafi) nûri cemî'i'l-enbiyâi ve'l-mürselin, ve'l-hamdü lillâhi rabbi'l-âlemin”. Ayrıca okunuşu için bk. Özcan-Uzun 1993: 358-359.

Özdamar 1997: 213) Vefat eden şeyhin, kendisini kimin yıkayacağına dair bir vasiyeti varsa yerine getirilir. Meselâ, 16. yüzyıl Bayrâmî meşâyihinden Akhisarlı Şeyh İsa'nın cenazesini vasiyeti gereği oğlu Şeyh İlyas yıkamış; kefenleme vazifesini de Abdi Halife yerine getirmiştir (İbn İsa 2003: 250-251). Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi Mehmed Celâleddin Dede'nin (ö.1326/1908) vasiyeti üzerine de cenazesini Topkapı İmamı Edhem Efendi yıkamıştır (Mehmed Ziya 1911: 251; Küçük 2003: 136; Yücer 2003: 625).

Bektaşilerde ise bir can Hakk'a yürüyünce önce sedirli su, ardından saf su ile yıkanır. (Noyan 1987: 297) Cenazeyi yıkama işi "Baba"nın²² görevidir. Kendisi bulunmadığı veya cenaze yıkamak elinden gelmediği takdirde, bu işe eli yatkın bir Bektaşî "Can"ını görevlendirir²³. Şayet böyle bir kimse de bulunmazsa, diğer tarikat mensuplarından Caferî mezhebine bağlı silsilesi Hz. Ali'ye ulaşan tarikatların önde gelen şeyh veya dervişlerinden biri, yıkama işini üstlenir. Ancak ne şekilde olursa olsun, tarikat ehli olmayanlara, yani "zâhir" sınıfına cenaze kesinlikle gösterilmez ve yıkatılmaz (Revnakoğlu 1968a: 3695; 2003: 221-222; Noyan 1987: 300, 302). Tarikat kültüründe şeyhin bedeni zahir sınıfına gösterilmez. Bu yüzden gaslin ve teçhizin kapalı yerde yapılması şarttır. Bu usul, "Cem âyini"ne yabancı bir kimsenin katılmasının kesinlikle yasak olması prensibine dayanır²⁴. Çünkü tarikat ehlinin bedeni, ancak tarikattan olana mahremdir²⁵. Yıkandıktan ve abdest aldırıldıktan sonra cenazenin kefelelenmesi²⁶, emanetlerinin koyununa konulmak suretiyle kendisine teslim edilmesi (çeyizlenmesi)²⁷ de yine Baba'ya ait görevlerdendir.

Yıkama işlemi tamamlandıktan sonra -vasiyeti varsa- bir gece evinde ya da tevhidhanede mihrabın önüne bırakılır²⁸ ve orada bekletilir. Şeyhin tekkedeki bu son misafirliğine "dinlenme" tabir olunur (Revnakoğlu 1968b: 3749; 2003: 224).

Bektaşilerde de vefat eden "Baba" ise, tabutuna konulmadan önce isteyenler onu ziyaret ederler²⁹ (niyaza gelirler) ve kendisine hayatta iken nasıl saygı gösteriyor idiyse,

- 22) "Baba", bazı mutasavvıflara, tarikat şeyhleriyle halifelerine veya meczuplara verilen bir unvandır. Bilgi için bk. Uludağ 1991b: 365-366.
- 23) Alevilikte cenaze merasimi için bk. Yaman 2003: 16-33; Gülçiçek 2004: 747-752. Alevî-Bektaşî Türk Kültüründe ölüm ve mezar kavramları için ayrıca bk. Tuğcu 1999: 231 vd.
- 24) Âyin esnasında tekkenin dışında gözcülük yapanlara "pervane" denir. bk. Sunar 1975: 101.
- 25) Revnakoğlu'nun kaydettiğine göre, eski Bektaşiler bu yüzden hamama bile gitmezlerdi. Ancak nasib aldığı geceden vefatına (göçüşüne) kadar dergâhın hamamında yıkanırlandı (Revnakoğlu 1968a: 3695; 2003: 221, 228). Ayrıca bk. Noyan 1987: 300.
- 26) Bektaşilerde tekfin, ikrar âyinlerinden biridir ve İslamlığın esaslarındandır bk. Sunar 1975: 70.
- 27) Evvela eski ve yeni kefeni (nasip aldığı gece üzerine giydirilen beyaz gömlek entari ile hilafetinde tekrar giydiği diğer gömlek) üst üste giydirilir, şayet kollarından geçirilemiyorsa vücuduna sarılır; dışarıdan alınan son kefeni de en üstüne konularak uçlarından bağlanır ve bir daha açılmaz (Revnakoğlu 1968a: 3695; 2003: 221).
- 28) Revnakoğlu'na göre, şeyh efendilerin tevhidhanede gasledilmesi sonradan ihdas olunmuş bir usuldür. Bununla birlikte anlamlıdır. Zira tarikata alınırken o kapıdan girip nasiplendiği, feyizlendiği (giyindirildiği) için yine orada, o meydana soyundurulur. Bu sebeple tenesir tahtası, tevhidhanede kapıya yakın bir yere konur. Üstünde son hamamını yapan şeyh efendi de bu kapıdan -usûl ve erkân üzere- uğurlanır. Onun içindir ki, "Nerede giyindin ise orada soyun" derler (1968b: 3750; 2003: 225).
- 29) Önce babanın başındaki arakiye, sonra göğsü, daha sonra eli ve dizleri öpülür. Niyâzını bu suretle bitiren canlar, geri geri çekilerek yerlerini, sırada bekleyenlere bırakırlar (Revnakoğlu 1968a: 3696; 2003: 222).

aynı şekilde saygı gösterirler. Baba, vasiyetinde “Bir gece dinleneyim” (*aranızda kalayım*) dediyse, Meydan Odası’nda bir gece bekletilir. Etrafında on iki çerağ³⁰ (*şamdan*), başucunda da ayrı bir şamdan yakılır (*uyandırılır*). Mumu tamamıyla eriyip bitmeden şamdanlar kaldırılmaz. Cenazenin yanında hiçbir şey okunmaz ve hiç kimse bulunmaz; kapıyı kilitleyip herkes dışarıya çıkar (Revnakoğlu 1968a: 3696; 2003: 222; Noyan 1987: 301).

Erkek olsun, kadın olsun tarikata girmiş bir dervişin gasil işlemindeki usûl ve esas, pek az farkla hemen hemen aynıdır.

3. Kefenlenmesi

Şeyhin yıkama işlemi bittikten sonra kefenleme işine geçilir. Âyin sırasında üzerine oturduğu postu (makam postu) kefenin altındaki birinci katın arasına uzunlamasına serilir. Şeyh efendi bu postun üstüne yatırılır ve kemeri, kuşağı, iç kademede entari yerine giydirilen kefeni gömleğin üzerine; intisapta biat ederken giydiği tekbirli arakıyesi, evrâd-ı şerifesi ve diğer emanetleri ise -kendisinden destur alınarak- koynuna konulur³¹. Bektaşilerde olduğu gibi buna “gidiş çeyizi”³² denilir (Revnakoğlu 1968b: 3750). Gidiş çeyizini koyma işi kabirde de yapılabilir; hatta kabirde yapmak, mahremiyet açısından daha çok tercih edilir. Bu vazifeyi kendi tarikinden yahut diğer tarikatlardan ancak kıdemli bir şeyh efendi yapabilir. Merhum şeyh efendinin oğlu, halifesi veya bir başka halife kesinlikle bu hizmeti yerine getiremez. Çünkü hırka giydirmeye (*ilbâs*) ve yerine halife tayin etmeye (*istihlâf*) mezun değildir. Kimin eliyle giydirildi ise, yine onun eliyle giydirilmesi gerekir. Bu mümkün değilse aynı tarikata mensup kıdemli başka bir şeyh efendi³³, giden şeyhi çeyizler (Revnakoğlu 1968b: 3750; 2003: 226; Özdamar 1997: 213). Revnakoğlu, Cerrâhî Âsitânesi son şeyhi İbrahim Fahreddin Efendi’nin cenaze merasiminde bu usûle uyulmadığını söyler ve şeyhi çeyizleme işini iki genç dervişin yaptığına dikkat çeker (1968b: 3750).

Bektaşilerde gidiş çeyizine “muhib” veya “baba”nın “fahr”i, “tâc”ı, “kemer”i, “kanberiyye”si³⁴ konulmaz; sadece tarikata girdiği zaman ilk giydiği örgü arakıyesi³⁵ başına geçirilir. Arakıyenin giydirilmesinden sonra boynuna kuşağı (*tîğ-i bend*)³⁶ vurulur ve uçları eline verilir. Mühim hizmetlerden sayılan gidiş çeyizinin hazırlanması, babalar-

30) Bektaşilikte çerağ, ışık ve nur anlamına gelmektedir. Bilgi için bk. Sunar 1975: 72-79.

31) Alevî ve Bektaşilerde kefenlemenin yapılışı için bk. Yaman 1995: 274-275.

32) “Gidiş Çeyizi” tabir edilen bu merasimin bazı değişikliklerle diğer bir şekli için bk. (Revnakoğlu 1968b: 3750-51; 2003: 227-228).

33) Şayet orada tarikat şeyhlerinden kıdemli bir zat bulunmazsa, o vakit bu işi ancak en kıdemli ve en yaşlı bir başka halife yapabilir. Bu da bulunmadığı takdirde, tekkede ve zikir meydanında pişmiş en eski dedelerden birisi -ihvanın ortak muvafakatleri ile- bu işi üzerine alır. Revnakoğlu’na göre, bir dervişin en yüksek mertebesi, zikirde pişmesi ve meydan hizmetinde olgunlaşmasıdır. Zikre girmeyen, zikretmesini bilmeyen, zikre vücudu yatmayan bir kimse, tekkeye girse de dervişten sayılmaz (2003: 226-227).

34) Terimlerin anlamları için bk. Korkmaz 1993.

35) Revnakoğlu’nun kaydettiğine göre, bu örgü arakıye eskiden evlerde ya da tekkede bacılar tarafından işlenirdi. Sokakta satılmazdı. Daha öncesinde ise bunun yerine beyaz keçe külâh kullanılırdı (2003: 221).

36) Bektaşilikte kurbanın yününden örülen ve bele bağlanan kuşak demektir. Rehber, tarikata girmek isteyen babanın huzuruna götürürken onun boynuna takar (Uludağ 1991a: 492).

dan başkasına³⁷ yaptırılmaz (Revnaoğlu 1968a: 3695-96; 2003: 221-222; Noyan 1987: 300)³⁸.

Vefat eden bir derviş ise, tekbirli arakıyesi giydirilir ve üstüne “şemle”si (tarikatinin rengindeki ince sarığı) kat kat dolanır, ancak ucu dışarı çıkarılmaz (Revnaoğlu 1968a: 3696; 2003: 239 vd.).

4. Tabuta Yerleştirilmesi

Gasıl ve kefenleme işi tamamlandıktan sonra “Gülbank”³⁹ çekilerek cenaze tabuta yerleştirilir. Vefat edenin kendi şeyhi orada bulunuyorsa onun eliyle, değilse kıdemli bir şeyh efendi, merhumun icazetnamesini hürmetle öpüp (*niyaz edip*) ve “Şeyhunâ destur!” diyerek sağ eline verir ve kefeni sıkı sıkıya sarar. Tabut kapağının örtülmesiyle “Celâl” isminin zikrine başlanılır. Ağır ağır okunan beş, yedi, on iki veya on dokuz “Celâl” isminden sonra on iki “Hu” ismi çekilir ve sonunda zikri açan şeyh efendi tarafından “fatiha” denilir ve salâvatlanır (Revnaoğlu 1968b: 3752).

Bu sırada şeyh efendinin bohça içinde emanetleri getirilir; tâc-ı şerifi, “fatiha” denilerek bohçadan çıkarılır ve tekbirler ile tabutun başlığı üzerine konulur. Üzeri aynı bohça ile yahut “püşîde” denilen üzeri yazılı beyaz veya yeşil bir tülbent yahut ince bir örtü ya da bir havlu ile örtülür. “Ridâ” isimli boyun atkısı da, tabutun ensesine (*önden arkaya*) çaprazlama dolanarak uçları aşağıya doğru sarkıtılır. Müstesna günlerde giydiği feracesi de tabutun üstüne konur ve cemaatin gelmesi beklenir. (Revnaoğlu 2003: 231-232)

Vefat eden derviş ise tabutun kapağı üzerine ve şeyhe teslim olup vefa göstermenin bir işareti olan kuşak (*şed*) daha çok boyun tarafına atılır; uçları tabutun iki yanından aşağı sarkıtılır. Kuşak atılırken tabut kapağının ortadan yukarısına, yani başucuna en yakın tarafa gelmesine dikkat edilir. Çünkü tabutun o kısmı, içinde yatan dervişin boynuna rastlayan taraftır. Hayatında olduğu gibi, kuşağın boynuna sarılması gerekir. Kuşak bağlama işini (*şed vurma*), şeyhin tensibi ile kendi ihvanından “pirdaş” denilen birisi de yapabilir. Merhumun yakınlarından biri de ister ve usulü de biliyorsa, şeyh efendiden izin alarak bu vazifeyi görebilir. (Revnaoğlu 1968a: 3696; 2003: 239-241)

37) Merhuma ilk defa nasip veren ve sonra çeyizleyen (giydiren) kendi “Baba”sı orada değilse, diğer Babalardan kıdemli birisi, bu hizmeti vekâlet suretiyle görebilir. Bu esnada orada yabancı bir kimse bulundurulmaz. (Revnaoğlu 2003: 222)

38) Gidiş çeyizi için ayrıca bk. Atasoy 2000: 284-287.

39) Gülbang, “gül sesi” anlamında Farsça bir terkiptir. Özel olarak tertip edilmiş bazı dualar hakkında kullanılan genel bir tabirdir (Özcan 1993: 357). Gülbang çekilirken, eller çaprazlama omuzda bulunur. Etrafındakiler hep bir ağızdan devamlı olarak “Allah, Allah, Allah, Allah, Allah” derler (Revnaoğlu 2003: 246). Gülbang şu şekilde çekilir: “Vakt-i şerif hayr ola! Hayırlar feth ola, şerler def’ ola! Merhum (veya merhume)’nin rûh-i revânî şâd ü hândân, garga-i garik-i Rahmân ola!.. Kabri, ravza min riyâzi’l-cinân (cennet bahçelerinden bir bahçe) ola! Âhîret hayatında kendisine imânî yoldaş; ibâdeti, taâtı, hayr u hasenâti muîn ola! Şefaât-ı Rasûlullah (a.s.)’a nâil buyrula!.. Derecâtı âli ola! Menzili mübârek ola! Münkereyn hazretlerinin suallerinin cevâbı âsân ola! Geride bıraktıklarına sabr-ı cemil, ecr-i cezil ihsân ola! Biz dahî bu hal ile hallendikte iman ile çene kapamak nasib ola!.. Merhuma (veya merhumeye) ve cümlemize hayru’l-halef evlâd ihsan buyrula!.. Üçler, yediler, kırklar, enreler, veliler demine Yâ Allah hûûûû!..” (Özdamar 1997: 219) Ayrıca bk. Özcan 1993: 357-358.

5. Tezkiye Yapılması

Cemaat gelince kendi tarikatından kıdemli bir şeyh efendi tarafından tezkiyesi⁴⁰ yapılır⁴¹. Bir örnek vermek gerekirse, Cerrâhî şeyhi Abdülaziz Efendi'nin (ö. 1270/1853-54) cenaze merasiminde duâ ve tezkiye vazifesi, Şeyh Murad Tekkesi şeyhi Mesnevihan Feyzullah Efendi tarafından yapılmış ve ardından "tevhid" kelimesinin zikrine başlanmıştır. (Erenden (t.y.): IV/160-162; Yücer 2003: 625). Ancak ne kendi tarikinden ne de başka tarikatlardan bir halife, bir şeyhi tezkiye edebilir. Hele kendisinden hilafet veya icazet almış olan bir kimse, bu işe kesinlikle karıştırılmaz. Şeyhin yakınları arasında bu işi bilen ve takva sahibi olan bir kimse varsa, tezkiye vazifesi ona da verilebilir. Fakat bu zatın da mutlaka bir tarikat mensubu olması ve orada bulunan kıdemli şeyhlerden birinin bu vazifeyi ona ayrıca tevcih etmesi gerekir. (Revnakoğlu 1968b: 3752; 2003: 232)

Tezkiye ve duâ sonunda "fatiha" denilmesi, yine kıdemli şeyh efendiye aittir. Bununla birlikte bu şeyh efendi, isterse bir başka kıdemli şeyhe tevdi edebilir ya da tezkiye eden zata da bırakabilir. Kıdemli şeyhin "*Efendi, fatihaya buyurun*" demesi üzerine tezkiyeci "fatiha" der ve hep birlikte salâvatlandıktan sonra tabut saygıyla kaldırılır. Dergâhın kapısından dışarıya çıkıncaya kadar elde götürülür ve omuza alınmaz⁴². Tabut, en az yedi adım gidildikten ve tekkenin hududu geçildikten sonra omuza alınır. Dışarıya çıkarken kapı önünde birazcık durulur, kıdemli şeyh efendilerden biri "fatiha" der ve salâvatlanıp fatiha okunduktan sonra tam ve toplu olarak hareket edilir. Yine meşâyihden birisi, tercihen en kıdemlisi, tabutun önüne geçerek herkesin duyabileceği bir sesle "Ya Allah Hu!" der ve Abdülaziz Zihni Efendi'nin cenazesinde Hüdâyî Âsitânesi şeyhi Ruşen Efendi'nin yaptığı gibi, "Hu" zikrine başlanır. Cemaatin hepsi, "Hu" isminin söyleniş tarzına, tempoya ve ahengine ayak uydurarak yürür (Revnakoğlu 2003: 233; Noyan 1987: 304).

Bektaşilerde tezkiyeden sonra cenazeye son ziyaret yapılır. Bu tıpkı yatır ziyareti⁴³ gibidir (Noyan 1987: 306).

6. Cenaze Namazı

Cenaze namazını, "*Ehl-i tarîkin namazını ehl-i tarîk kaldırır*" düstûrunca bir şeyh efendi kaldırır (Revnakoğlu 1968c: 3802). Eğer vefat eden şeyhin, namazını kimin kaldıracağı konusunda bir vasiyeti varsa, bu yerine getirilir. Mesela, Mehmed Celâleddin Dede'nin (ö. 1326/1908) cenaze namazını vasiyeti üzerine Sütlice Sa'dî Dergâhı şeyhi Elif Efendi kaldırmıştır (Mehmed Ziya 1911: 254; Olgun 1908: 15-17; Küçük 2003: 136). Cenaze namazını kaldırarak herhangi bir şeyh bulunmadığı takdirde ihvan arasından hâl ehli ve muttaki bir zatın kaldırması tercih edilir. (Revnakoğlu 2003: 238-239) Bektaşiler, maaşlı imamı gerçek imam olarak kabul etmezler; soydan ve kandan gelen mânevî imâmeti esas alırlar (Noyan 1987: 300). Bu nedenle, onlara göre bu vasfı taşımayanların imamlığı caiz

40) Ölünün kefenlendikten sonra hazır bulunanlardan nasıl bir kişi olduğunun sorulması ve iyi halli bir kimse olduğunun ortaya konulmasına "tezkiye" denir (Devellioğlu 1996: 1107).

41) Tezkiyenin yapılışı ile ilgili bilgi için bk. Özdamar 1997: 215-217. Alevî ve Bektaşilerde tezkiye için ayrıca bk. Noyan 1987: 302-303; Yaman 1995: 275.

42) Halifenin cenazesi de dergâhtan çıkarken elde gider ve kesinlikle yukarıya kaldırılmaz. Şeyh olsun, halife olsun tabutu yükseğe kaldırmak, dergâh türbesinde yatan tarikat büyüklerinin tepesine çıkmak gibi uygunsuz bir hareket sayılır (Revnakoğlu 1968c: 3800; 2003: 234).

43) Yatır ziyareti için bk. Noyan 1987: 323 vd.

ve sahil olmaz. Onları mihraba geçirip arkasında namaz kılmadıkları gibi, cenazelerini de böyle bir imama yıkatmazlar. (Revnaçoğlu 1968a: 3695; 2003: 220; Ayrıca bk. Yaman 1995: 281)

Diğer tarikat mensubu şeyhlerin de katılımıyla cenaze namazlarının Fatih Camii'nde kılınması, Sünbülî Âsitanesi şeyhlerinin cenazelerinde olduğu gibi bir gelenek haline gelmiştir (Yücer 2003: 625).

7. Defin Yerine Götürülmesi

Bir tarikatın merkez tekkesi olan âsitanede şeyhlik yapanlarla kıdemli şeyh efendilerin cenazelerinde, tabut defin yerine götürülürken, gelenlerin çokluğuna göre cemaat üç gruba ayrılır. En önde şeyh efendiler (*meşayih*), arkasında zâkirler (*zâkiran*), daha arkada da dedeler ve dervişler (*dedegân ve dervişân*) yer alırlar. Tabut bunlardan sonra gelir⁴⁴. Önünde buhurdan yanar. Buhurdanı biatli bir derviş elinde tutar ve ara sıra tütsüsünü tazeler⁴⁵. (Revnaçoğlu 1968c: 3800; 2003: 233) En önde ağır ağır adımlarla "Hû" ismine devam edilir. Onun arkasında tevhid-i şerif⁴⁶, daha arkada da salât ve selâm okunur⁴⁷. Bunlar kendi tavrında ağlar gibi hazin hazin okunurken güzel sesli bir zâkir, en öne geçer ya da safların arasına girer ve münacat, nât-ı şerif veya kaside okur (Revnaçoğlu 2003: 237-238). Tabut kabre götürülürken okunanlardan biri, "*Tarîk-ı Hakk'da bürhanım / Rifâî Seyyid Ahmed'dir...*" ile başlayan ilahidir (Revnaçoğlu 2003: 229-231).

Göçen şeyh efendi, tarikat kurucusu şeyhin (*pir*) ayak ucuna veya şeyhinin yattığı türbeye gömülüyorsa (*sırlanıyorsa*) tabut o tarafa getirilirken, tacın üstündeki örtü açılmaz ve "taylasan" denilen renkli destarı ucu yandan bırakılmaz; alttan içine sokulur. (Revnaçoğlu 1968c: 3800; 2003: 234) Çünkü bir şeyh efendi, tekke veya zaviyede postnişin de olsa kendi şeyhinin yanında tacı ile oturamaz. Vefatında da bu usule aynen riayet edilir. Tarikat terbiyesi, usul ve adabı, bunu gerektirir. Bunun için tabut, pirin türbesi önünden geçirildikten ve dergâhın kapısından dışarıya çıkarıldıktan sonra, sarıkların uç kısımlarının aşağı bırakılmasına (*taylasan*) izin verilebilir⁴⁸. Bir dergâhın şeyhliğinde bulunmuş ise, tacın sol tarafından inen destarı ucu, tabutun yan tahtası kenarına kadar sarkıtılır,

44) Mevlevilerde cenazenin götürülüşü ile ilgili bk. Revnaçoğlu 1968a: 3694-95.

45) Buhurdan dumanlı olması, uzaktan görünür şekilde buram buram tütmesi şarttır. Zira tütsü ve duman hürmet ve davetin sembolüdür. Nitekim âsitané şeyhleri, misafir geldikleri dergâhta buhurdanla karşılanır ve ayrılırken de avlu kapısına kadar yine buhurdanla uğurlanırlar. (Revnaçoğlu 1968c: 3800; 2003: 233)

46) Mesela, Rifâî şeyhlerinden Alyanak Ali Efendi (1287/1870) Abdülaziz Zihni Efendi'nin cenazesinde tabutun türbeye nakline iştirak etmiş ve yetmiş bin kelime-i tevhid çekmiştir (Erenden (t.y.): IV/160-162; Yücer 2003: 625).

47) Abdülaziz Zihni Efendi'nin cenazesinde Galata Mevlevihanesi'nden Kudretullah Dede, Beşiktaş'tan Nazif Dede ve Galata'dan Osman Dedelerin yaptıkları gibi (Yücer 2003: 625), ikinci grup zâkirler "Celâl" ismini çekerler. Bu sırada hafız efendiler de Şeyh Gâlib'in "*Sultân-ı rusûl şâh-ı müneccedsin efendim! / Biçârelere devlet-i sermedsin efendim!*" mısralarıyla başlayan na'tini ve ardından Nasûhî Mehmed Efendi'nin "*Eyleyen uşşâkı şeydâ daimâ / Tal'atındır yâ Rasûlallah senin! / Derd ile âh ettiren subh u mesâ' / Hasretindir yâ Rasûlallah senin!*" mısralarıyla başlayan na'tini okurlar. Üçüncü grup zâkirler ise, Yunus Emre'nin "*Yarın kabre varınca / Melek sual sorunca / Rabbin kimdir deyince / Allah Allah Kerim Allah! / Rahim Allah, Aman Allah diyelim Yâ Hû!*" ve Seyyid Nizamoğlu'nun "*Aşkanla çâk olsa bu ten / Ben yine ilallah direm! / Yansa kül olsa bu beden / Ben yine ilallah direm!*" ilâhilerini okurlar. (Özdamar 1997: 225-228)

48) Taylasan bırakılmakla ilgili ayrıca bk. Müstakimzade: 145a vd.

fakat alt kenarını aşmaz. (Revnakoğlu 2003: 234) Bir dergâhın meşihatında bulunmuş bir halife ise vefatında onun tacı da tabutun başlığına konur, fakat tacındaki destarın ucu kulak memesine kadar indirilir. Çünkü hayatında iken de böyle idi. Omuzdan aşağıya sarığın uç kısmını bırakmak, destar salıvermek, tekkede şeyhlik yapanlara mahsustur⁴⁹. (Revnakoğlu 1968c: 3800; 2003: 234)

“Müatesib” veya “müntesibe” denilen erkek veya kadın dervişlerin cenazelerinde tabut giderken yalnız “tevhid” kelimesi okunur (Revnakoğlu 1968c: 3803). Buna başlamak ve idare etmek de her zaman olduğu gibi en kıdemli şeyh efendiye aittir⁵⁰. Şeyh efendilerin cenazelerinde olduğu gibi, erkek veya kadın dervişlerin cenazelerinde de evinden itibaren gömüleceği yere kadar tabutun önünde tütsülük (*buhurdan*) taşınır. Ara sıra tütsüleri tazelenir. Fakat tütsüyü elinde tutan zatın, mutlaka emanet sahibi bir “nakip”, yani dergah hizmetinde derece almış, oldukça eski ve kıdemli bir derviş olması gerekir (Revnakoğlu 1968a: 3696; 2003: 239-241).

8. Kabre İndirilmesi

Şeyhin cesedi, tarikat kültüründe “sirevi” ya da “halvetgâh” olarak da ifade edilen kabre indirilmek üzere iken, tabutun başlığından tâc-ı şerifi alınıp merhumun oğlunun başına orada iken geçirmek ve eli şeyhzâdenin başı üstünde iken usulü ile tekbirleyip “fatiha” demek ve bundan sonra şeyhin cesedini tabuttan kucaklayıp kabre indirmek, onu tenesirde yıkayan ve çeyizleyen şeyh efendiye ait hususî vazifelerdendir. (Revnakoğlu 1968c: 3803; 2003: 241) Bektaşilerde ise şeyhlik babadan oğula geçmediği için böyle bir usul yoktur (Noyan 1987: 309).

Bir şeyhi, şeyhten başkası kabrine indiremez. Şeyhin bulunmadığı yerde bu işi, ancak kendi tarikatından kıdemli bir halife ve tercihen baş halife yapar. Fakat ne suretle olursa olsun, şeyhin kendi halifesi onu kabre indiremez. Şeyhin tabutu önünde ona ait yapılan usul ve erkanın başına geçip, hayatında iken onun yanında “fatiha” demediği ve demeyeceği gibi, cenazesinde de asla “fatiha” demez. Çünkü fatihayı ondan almış ve ondan nasiplenmiştir. Şayet orada bir âsitane şeyhi bulunursa, tevhidhanede olduğu gibi her şey onun idaresine bırakılır (Revnakoğlu 1968c: 3803; 2003: 241-242).

Merhum şeyh efendi kabrin içine yatırılır yatırılmaz kabrin üstü hemen bir örtü ile örtülür⁵¹. Bu usul, daha ziyade ayakta zikir usulünü benimseyen (*kıyâmtî*) tarikatlara mah-

49) Revnakoğlu'na göre cenazenin bu şekilde götürülmesi hakikaten pek azametli olur, gören herkesi hayran ederdi. En cazip tarafı, en güzel tesiri ölümün sevimsizliğini, soğukluğunu ortadan kaldırıp, üzgün gönüllere şifa ve teselli vermesi ve dolayısıyla manevî tedaviler yaparak huzura kavuşturmuş olması idi. Cenazenin böylece semavî, ruhanî bir debdebe ve gayetle mehabetli olan ilahî bir koro ile ebediyete uğurlanması, gerçekten pek manalı bir hal alır ve her yönden göz alıcı ve sürükleyici bir mahiyet taşırdı. (2003: 238)

50) Şeyh efendi lüzum görürse, tevhid-i şerifi münasip bir yerde keser, bir başka kıdemli şeyhe devredebilir. Dervişin cenazesinde okunan tevhid-i şerif, şeyhin tabutu önünde okunandan tavrı itibarıyla pek değişik ol mamakla birlikte makamı, Hüseyinî çeşnisi veren bir tarzdadır. Ağır ve dalgalı bir tempoda devam eder (Revnakoğlu 1968c: 3802; 2003: 239-241).

51) Bu örtü, dervişin biat ve inâbetinde, (tarikate girdiği ilk gündeki mübâyaa denilen ahd-u peymânında), yemin töreninde ve yahut istihlaf edildiği hilâfet gününde altına girip ikrar verdiği yeşil, kırmızı veya siyah renkte, üstünde mübâyaa âyetleri yazılı, dört köşeli geniş bir kumaştır. Buna “sitare” veya “mahfil” denir (Revnakoğlu 2003: 242).

sustur. Nakşibendîlerde, Bektaşîlerde böyle bir usul yoktur (Revnakoğlu 1968c: 3803; 2003: 242).

Şeyhin teneşirde çeyizlenmesi ve kabre indirilmesi gibi, kabrin üzerine mahfil kurulması da, yine o tarikattan kıdemli bir şeyh efendiye mahsustur. Bir halife, asla “mahfil” kuramaz. Mahfil altında ve kabrin içinde olup bitenler son derece mahremdir. Hiç kimseye gösterilmez ve sezdirilmez. Bunun için kabrin üstüne gerilen örtüyü, dervişler dört bir ucundan ve kenarlarından sımsıkı tutarlar. Kabrin içinde yapılan telkinin dışarıdan duyulmaması için de yüksek sesle “tevhid” kelimesi okunur (Revnakoğlu 1968d: 3829).

Kabrin üstüne “mahfil” kurduran ve merhum şeyh efendiyi kabre indiren şeyh, bir müddet dışarıya çıkmaz ve kendisi de onunla beraber içeride kalır. Örtünün altından yukarıdakilere duyuracak şekilde “fatiha” der ve sonra yine yüksek bir sesle “fa‘lem ennehû lâ ilâhe illallah” (*Bil ki Allah’tan başka ilah yoktur*) diyerek tevhîd-i şerife başlar. Kabrin başındakiler ve etrafında bulunanlar, tevhidi usûle uygun şekilde alıp, tatlı bir ahenk içerisinde yürütürler (Revnakoğlu 1968d: 3829-30).

Kefenlenirken merhum şeyh efendiye emanetleri (*çeyizleri*) verilmemiş ise kabre indiren şeyh bunları içeride gizlice tamamlar. Evvela tâc-ı şerifini, sonra hırkasını kefenin üzerine giydirir ve beline kemerini koyup (*vurup*) postunu da altına serer. İcazetnamesini, üst ucundan ve ortasından öperek (*niyâz ederek*) “Destur!” diyerek sağ eline verir. Emanetlerin, daha önce ifade edildiği gibi, gasilden sonra teslim edilmesi de mümkündür, ancak mahremiyeti dolayısıyla kabrin içinde ve örtü altında yapılması öteden beri tercih edile gelmiştir. Kabrin içinde yapılanlar, kabrin üstündekilere ve hiç kimseye gösterilmemiştir. Erkânın esası budur (Revnakoğlu 2003: 242-243).

Şeyh efendi, merhum şeyhe emanetlerini teslim ettikten sonra, içeriden “fatiha” der ve ardından “Celâl” ismini zikre başlar. Yukarıdakilerin toplu halde katılımıyla bu da bir müddet devam eder ve sonra “Hu” ismine geçilir (Revnakoğlu 1968d: 3829-30).

9. Telkin Verilmesi ve Defnedilmesi

“Hu” ismi kendi ahenginde devam ederken, kabrin içindeki şeyh efendi, merhum şeyh efendiye -hayatında ve biatında olduğu gibi- usul usul telkin yapar⁵². Tarikat noktasından gerekenleri sağ kulağına söyler. Şeyh olsun, derviş olsun, definden sonra kabrin üstünde ayrıca telkin verilmemesi bundandır⁵³. Telkin yapan şeyh efendinin, telkin yaptığı şeyh efendiden mutlaka kıdemli⁵⁴ olması gerekir (Revnakoğlu 1968d: 3830; 2003: 243). Bek-

52) Revnakoğlu’nun kaydettiğine göre, bu telkin, bilinen telkinin aynıdır. Fakat içine tarikat dersleri katılmıştır. Tarikattan olmayana söylenilmez, bildirilmez. Bu itibarla son derece gizli tutulur. Ele geçecek bir kitapta yazılmamıştır. Tarikat erkânnamesi olan fütüvvetnamelerde bile tamamıyla açıklanmamıştır. Fahr-i Kâinat’ın bizzat kendisinden İmam-ı Ali’ye gelen ve yine ondan şifahî şekilde tarikatlara giren telkinin bu kısmı, ancak nispet ve hizmet ile öğrenilir (1968d: 3830; 2003: 244).

53) Tarikata ilk girdiği zamanlarda kendisine şeyhi tarafından yine böyle bir örtü altında telkin verilmiştir. Hele vefat eden zat, şeyh, halife veya baba ise asla telkin yapılmaz. Zira şeyhin meşihat hayatı, kendi terbiyesi altına girenleri daima telkin ve teslik ile geçmiştir. Kendisi telkin sahibidir, telkin edendir. Telkin edene, telkin verilmez. Sonra telkinin hususiyet ve mahremiyeti vardır. Bu nedenle herkesin içinde yapılmazdı. İlk günde ve ilk biatte olduğu gibi, sonradan kabrin içinde yapılan en son telkinin de örtü altında olması bundandır (Revnakoğlu 1968d: 3830).

54) Kıdemli olmak demek, telkin ve tesliki ondan önce görmüş, ondan önce hilâfet ve icazet almış, ondan önce irşat postuna oturup, meydan açmış demektir (Revnakoğlu 1968d: 3830; 2003: 244).

taşılarda ise telkin, yola ilk defa girildiğinde verildiğinden, ölüye telkin verilmez. Cenazenin örtü altında bir işleme tabi tutulması da söz konusu değildir (Noyan 1987: 301, 309).

Telkin tamam olunca şeyh efendi, kabrin içinden daha yüksek bir sesle “illâllah” der ve kabrin başında bir süredir devam eden tevhîd-i şerif gulgulesi hemen sona erer. Şeyh efendi “fatiha” der. Herkes yüksek sesle salâvat getirir. Fatihalar içten sessiz bir şekilde okunmakta iken, şeyh efendi, kabirde niyaz haline geçerek merhum şeyhin yüzünü açar; ayaklarını çözer ve bir “fatiha” daha dedikten sonra yukarıdan örtü kaldırılır. Şeyh efendi, “destur” diyerek kabirden dışarıya çıkar⁵⁵.

Kabrin örtülüp kapanması tamamıyla bittikten sonra etrafında oturulup Kur’an-ı Kerim okunur ve bilinen şekilde dua edilir. Duayı şeyh efendiden başka birisi yapıyorsa, duanın sonunda “fatiha” demez ve hürmeten şeyh efendiye bırakır. Şeyh efendi, dilerse fatiha der ya da dua eden efendinin fatiha demesine müsaade eder. Fatiha denildikten sonra cemaat hep bir ağızdan gür bir sesle salâvat getirirken ayağa kalkılır ve kabrin başında bir halka çevrilir. Şeyh efendinin başlaması ile “kabir tevhidi” denilen kısa bir usul icra edilir. Önce tevhîd-i şerif, arkasından “Celâl” ve “Hu” isimleri okunur ve en sonunda gülbank çekilir. Gülbangi çekmek de şeyh efendiye aittir. Şeyh efendi isterse gülbangi çekilmesini orada bulunan şeyh efendilerden birisine bırakabilir (Revnakoğlu 1968d: 3830-31; 2003: 245-246; Özdamar 1997: 218-219).

Revnakoğlu’na göre Nakşî-Hâlîdîlerden başka bütün tarikat mensuplarının kabul ve tasdik ettiği usul, budur (1968d: 3830; 2003: 245). Bektaşîlerde de elde olmayan nedenlerle cenazeyi tabutla gömmek gerekirse, o zaman tabut kapağının ayak ucuna gelen kısmı kesilmez ve ceset kimseye gösterilmez. (Revnakoğlu 2003: 220)

10. Defin Gecesi

Bektaşîlerin uygulamalarında biraz farklılık olmakla birlikte diğer tarikat mensuplarının uygulamalarına göre, cenazenin gömüldüğü (*sırlandığı*) gece merhumun vasiyetine göre, evinde veya dergâh-ı şerifte bütün ihvan toplanır ve beraberce hatim indirilir. Fakat bu hatim, para ile tutulmuş hafızlar tarafından değil, dergâhın kendi ihvanı ve merhumun yakınları tarafından herhangi bir maddî karşılık beklemeden (*teberrüken*) yapılır. Çünkü Allah için yapılan ibadetler karşılığında para vermek, para almak, tekkelerde adet değildir⁵⁶.

Vefat eden şeyh veya dervişin kabrine sırlandığı gece tekkede helva pişirilir, kurban kesilir (*tığlanır*) ve ihvana yemek verilir. O geceki bütün masraflar merhumun hayatta iken bu iş için ayırdığı paradan (*nezir*) verilir. Akşam yemeğinden ve hatm-i şerif duasından sonra yetmiş bin tevhid kelimesi çekmek üzere oturulur. Bu tevhidin usul, erkân dâhilinde çekilmesi ve kolaylıkla yürütülmesi için zikre oturanların mutlaka tekkenin kendi ihvanından veya diğer tarikat mensuplarından olması gerekir. Ancak sayı doldurmak için

55) Revnakoğlu’nun kaydettiğine göre, bu çıkış ve ayrılış, kemâl-i edep ile olur. Sağlığında iken huzurundan geri geri çıkmaya benzer. Çıkarken de cesedin üzerine toprak düşürmemeye dikkat eder. Artık tarikat usulüne göre yapılması gereken her şey yapılmış olduğundan kabir mezarıcıya teslim edilir. Mezarıcı da bilinen şekilde kabri kapatır (2003: 244-245).

56) Revnakoğlu’nun kaydettiğine göre, hiçbir şey beklemeden dergâhlara koşan âşiklar pek çoktu. Tevhidhane tahtalarını terler ile ıslatarak saatlerce zikrederler; vecd ve heyecan içinde kendilerinden geçerlerdi (1968d: 3831; 2003: 246-247).

merhum yakınlarının ve tarikattan olmayanların da bu zikre girmelerine izin verilebilir. Zikr-i şerif, şeyh efendinin idaresi altında bu şekilde topluca devam ederken, ara vermek gerektiğinde şeyh efendi "illallah!" diyerek tevhid-i şerifi durdurur⁵⁷, "fatiha" der ve bir aşr-ı şerif veya bir münacat okunup dinlendikten sonra tekrar tevhide başlatır (Revna-koğlu 1968d: 3831; 2003: 247). Şeyh efendi cübbesinin veya feracesinin altında içeriden gizlice çektiği tespih ile yetmiş bin kelime-i tevhidi devredip tamamladıktan sonra yine "illallah" diyerek tevhidi keser ve "fatiha" der⁵⁸ (Revnaoğlu 1968d: 3831; 2003: 248). Hediyeelerini bu şekilde sunduktan sonra yeri öperek oturduğu yerden kalkar. Onunla birlikte merhumun oğlu (*şeyhzâde*) veya halifesi orada iseler onlar da kemâl-i hürmetle yerlerinden kalkarlar. Mihrap içinde veya önündeki makam postuna boyun kesip geri geri çekilerek dışarıya çıkarlar. Diğer zevat da kıdemleri sırasına göre onları takip eder⁵⁹ (Revnaoğlu 1968d: 3832; 2003: 249).

Şeyh efendinin göçüşünden sonra - dergâhta uygulanan usul, kıyâmî-devrânî de olsa - en az kırk gün müddetle kesinlikle ayağa kalkılmaz. Gündüz veya gecenin bütün usulleri, oturularak (*kuûden*) icra edilir. Gönüllerdeki tabîî teessür dolayısı ile zikirin perdesi hafifler ve tevhid kelimesi, diğer esmadan daha çok çekilir. Ara yerde tekrar edilen fatihalar, merhumun ruhuna ithaf olunur (Revnaoğlu 2003: 250).

Bektaşilerde ise cenazenin gömüldüğü (*sırlandığı*) akşam kendi tekkesinde veya göçtüğü yerde büyüklü-küçüklü çerağlar yakılır (*uyandırılır*). Hayrına helva yapılır; kurban kesilir (*niğlanır*) ve dağıtılır. Akşam yemeğinden (*lokma*)⁶⁰ sonra namaza girilir ve "âyin-i cem" açılır (Noyan 1987: 301). Kur'an-ı Kerim, mevlid-i şerif veya mersiye okunur⁶¹. Sonunda baba gülbak çekerek merhumun ruhunu şad eyler. Merasim bu şekilde bazen sabaha kadar devam edebilir. Ancak bitse de bitmese de meydan sabaha kadar açık tutulur. Kabre konulmasının yedinci ve kırkinci gecelerinde bu usul, aynen tekrar edilir.

57) Burada dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta vardır: Yetmiş bin tevhidin çekilmesi sırasında şeyh efendi bir ara yüksek sesle "illallah" deyip zikri durdurduğu vakit, her zamanki mutad şekli ile "Muhammedün Resûlullah" dememesi gerekir. Şayet diyecek olursa teselsül kesilmiş olacağından tevhidin seyri ile devri bozulmuş sayılır. Bu durumda tevhid-i şerifin o ana kadar çekilen sayısı sayılmaz ve zikrullaha yeniden başlamak lazım gelir (Revnaoğlu 1968d: 3831; 2003: 247-248).

58) Tevhid-i Şerifin yetmiş bini bulduğunu bildiren son "fatiha"dan sonra Şeyh Efendi, "Ya eyyühe'l-ihvan" diyerek orada bulunanlara hitap eder ve şöyle der: "...kusurları ile beraber acz içinde okuduğumuz Kur'an-ı Mübin'i, tevhid-i şerifi bugün (veya akşam) âlem-i cemâle intikâl eden şeyhimiz, azizimiz el-merhûm vel-mağfûr, el-muhtâc ilâ rahmeti rabbihi'l-gafûr es-seyyid, eş-Şeyh efendi hazretlerinin", yahut "ihvanımızdan, derviş kardeşimiz zatın rûh-i pür fütûhuna, ben hediye eyledim; sizler de bana imtisâlen hediye eylediniz mi? diye sorar ve biraz duraklar. Bütün herkes hep bir ağızdan: "Hediye ettik!" derler. Bunun üzerine Tevhid-i Şerifi idare eden şeyh efendi, o tarikat pirinin, makam sahibi merhum şeyh efendinin ve bütün ihvanın geçmişlerinin ervâh-ı şeriflerine "rızáen lillâh ve rızâ-yı Resûlillah" diyerek Fâtiha der. Mutâd tarzda hep birden salâvatlanır ve Fâtiha-i şerifeler içten okunur (Revnaoğlu 1968d: 3831-32; 2003: 248-249).

59) Vefat eden zat, şeyhin ailesinden veya dergâhın müntesiplerinden biri ise yetmiş bin kelime-i tevhid yine aynı tarzda çekilir (Revnaoğlu 2003: 250).

60) Üçüncü, yedinci veya kırkinci gününe kadar herhangi bir günde ayrıca "lokma" töreni yapılır. bk. Noyan 1987: 301. Lokma erkânı için ayrıca bk. Noyan 1987: 318-323.

61) Noyan'a göre ilk akşam Kur'an-ı Kerim, münacat ve salâvatnâme okunduktan sonra mersiye okunur. bk. Noyan 1987: 301.

Bu geceler, vefat haberini sonradan duyanların ve uzaktan gelenlerin iştiraki ile daha da kalabalık olur. Buna “hayır gecesi” ya da “lokma gecesi” denir (Revnakoğlu 1968a: 3696; 2003: 222-223; Noyan 1987: 301).

Sonuç

Sûfilere göre ölüm, bir yok oluş değil; berzah âlemine yapılan yeni bir doğuştur. Ölüm, hayatın bir meyvesi, hayvanî ruhun bedenden ayrılması neticesinde kul ile yaratıcısı arasındaki ayrılığın son bulması, Allah’a kavuşma aracı ve nihaî vuslattır. Mutasavvıfların çoğu, “ihtiyarî ölüm” ile salikin çeşitli temrinlerle nefsini gemleme ve hevâsını kırma amacıyla yaptığı riyazet eğitimini kastetmişlerdir. “Sûrî” veya “iradî” olarak da adlandırılan bu ölüm çeşidi, “tefekür-i mevt”, “tezekkür-i mevt” vb. kavramlarla bir eğitim aracı olarak kullanılmış ve kısaca “ölmeden önce ölmek” şeklinde ifade edilmiştir. Özellikle aşk, cezbe ve muhabbet ehlinin ihtiyarî ölümü tarikatlarının esası yapmaları göz önünde tutulduğunda, bu prensibe mutasavvıfların verdiği önem daha iyi anlaşılır. Dört farklı renk ile ifade edilen nefsi terbiye metotları, tasavvuf yoluna girenlerin uymaları gereken hususlardır. “Beyaz” renk, nefsi aç ve susuz bırakmayı; “siyah” renk, halkın eza ve cefasına sabretmeyi; “kıızı” renk, nefsin isteklerine muhalefet etmeyi ve “yeşil” renk ise mütevazı olmayı sembolize eder. Bütün bunların insan yapısını iyi bilen bir rehber gözetiminde yapılması gerektiği de ayrıca vurgulanmaktadır. İnsan, nefsin ruh üzerindeki hâkimiyetini kırdıktan sonra fena fillaha ulaşabilir ve daha dünyada iken vuslata erebilir.

Türk Tasavvuf kültüründe sûfilere bilinenin dışında cenaze merasimine dair özel olarak geliştirdikleri bazı usuller vardır. Şeyhin, halifenin veya dervişin vefatında yapılan cenaze merasimi, bazı küçük değişikliklerin dışında hemen hemen aynıdır. Sekerat alâmetleri görülmeye başladığı zaman ihvan, hastanın başucunda toplanır ve bağlı bulunduğu tarikatın evradını okur. Ruhunu teslim ettiği andan itibaren cenaze sırasıyla yıkanır, kefenlenir ve tabuta konur. Her birinin ayrı ayrı usulü vardır. Cenazeyi yıkama, kefenleme, tabuta koyma ve kabre indirme gibi vazifeleri Bektaşîlerde “Baba”; diğer tarikatlarda ise “Şeyh” yerine getirir. “Baba”nın veya “Şeyh”in bulunmaması halinde ne şekilde hareket edileceği de ayrıntılı bir şekilde tespit edilmiştir. Bir halifenin şeyhi yıkaması ya da ehli tarik olmayan bir kimsenin ehli tarik olan bir kişiyi yıkaması ve diğer hizmetlerini görmesi gibi, usule aykırı durumlar da merasim kuralları çerçevesinde belirlenmiştir. Cenazenin bekletilmemesi ve hemen defnedilmesi esas iken, vefat eden zatın bir gece dinlendirilmesi veya kabir içinde şeyh efendi tarafından merhum şeyh efendiye gizli telkin verilmesi tarikat kültürüne ait usullerdendir. Gerek yıkama gerekse cenazenin defin yerine götürülmesi sırasında okunan ilahiler ve çekilen zikirler, bir cenaze merasiminden çok bir düğün merasimini andırmakta ve sûfilere ölümüne bakışlarıyla uyumlu olarak tam anlamıyla bir vuslat törenine dönüştürülmektedir.

Kaynakça

- Acer, Cemal (1998). *Aziz Mahmûd Hüdâyi'nin "Hayâtü'l-ervâh ve necâtü'l-eşbâh" Adlı Eserinin Tahkîk, Tahrîc, Terceme ve Tahlîli*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- el-Aclûnî, İsmâil b. Muhammed (1985). *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs amme iştehere mine'l-ehâdîs alâ elsineti'n-nâs*. yay. Ahmed el-Kallâş. 4. baskı. Beyrut: Müessesetü'r-risâle.
- Atasoy, Nurhan (2000). *Derviş Çeyizi: Türkiye'de Tarikat Giyim-Kuşam Tarihi*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- el-Baklî, Rûzbihân (1974). *Kitâbu meşrabî'l-ervâh: Hezâr u yek makâm (Elfî makâmin ve makâm)*. (nşr. Nazif M. Hoca). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: 1876.
- Bıçak, Ayhan (2004). "Türklerde Evren Tasavvuru ve Ölüm Anlayışı". *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*. sayı: 6 (Ekim 2004), ss. 149-172. İstanbul.
- Bilginer, Mahmut Sadettin (1976). *Edebî ve Tasavvufî Mısırî Niyâzî Dîvânı Şerhi (Tam Dîvân ile Birlikte Seyyid Muhammed Nûr)*. İstanbul: Baha Matbaası.
- Bursevî, İsmail Hakkı (1980). *Şerh-i Usûl-i Aşere (Usûlu Aşere...Tasavvufî Hayat içerisinde)*. haz. Mustafa Kara. İstanbul: Dergâh Yayınları: 59.
- Bursevî, İsmail Hakkı (1991). *Rûhu'l-beyân*. İstanbul.
- Bursevî, İsmail Hakkı (1997). *Kitâbü'n-neîce*. Haz. Ali Namlı-İmdat Yavaş. İstanbul: İnsan Yayınları: 225/I.
- Can, Halil (1966). "Dînî Türk Musikisi Antolojisi: Cenâze Salâsı". *Musiki Mecmuası*. Sayı: 217. İstanbul.
- Cebecioğlu, Ethem (1997). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara: Rehber Yayınları: 40.
- el-Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Fârâbî (ty.). *es-Sıhah: Tâcü'l-luğa ve sıhâhi'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülgafur Attar, Mısır: Dâru'l-mektebetü'l-Arabiyye.
- el-Cürcânî, eş-Şerîf Ali b. Muhammed (1983). *Kitâbü't-ta'rifât*. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-küttübi'l-ilmîyye.
- Demirci, Kürşat (1993). "Cenaze". *DİA*. VII, 353-354. İstanbul.
- Demirci, Mehmet (1997). *Yûnus Emre'de İlâhî Aşk ve İnsan Sevgisi*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat: 53.
- Devellioğlu, Ferit (1996). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat (Eski ve Yeni Harflerle)*. 16. baskı, (yay. haz. Aydın Sami Güneyçal). Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları: Sözlük Dizisi: 1.

- Eraydın, Selçuk (1997). *Tasavvufî ve Edebî Yazılar*. İstanbul: Mavi Yayıncılık: Tasavvuf Serisi: 3.
- Eren, Hasan ve diğerleri (1998) *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu: 549.
- Erenden, İbrahim Fahreddin Efendi (ty.). *Envâr-ı Pîr Nûreddin*. I-V. (İSAM'daki fotokopi nüsha).
- Erzurûmî, İbrahim Hakkı (1330). *Ma'rifetnâme*. nşr. Kırîmî Yûsuf Ziyâ. İstanbul: Matbaa-i Ahmed Kâmil.
- el-Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed (1978). *Kitâbü'l-erbaîn*. Beyrut.
- el-Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed (1995). *İhyâu ulûmi'd-dîn*. I-V c. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-fikr.
- Gözübüyük, Faik (1959). "Ölüm Teması ve Marifet-name". *Türk Yurdu* (7 Ekim 1959). 49. yıl, 277. sayı. s. 49-52.
- Gülçiçek, Ali Duran (2004). *Alevîlik (Bektaşîlik, Kızılbaşlık) ve Onlara Yakın İnançlar*. Köln.
- el-Hallâc, Ebû Mansûr (1955). *Dîvân*. Massignon baskısı. Paris.
- İbn Fâris (1972). *Mu'cemu makâyisi'l-lügât*. Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî.
- İbn İsa (2003). *Akhisarlı Şeyh İsa Menâkıbnâmesi (XVI. Yüzyıl)*. Haz. Sezai Küçük-Ramazan Muslu. Sakarya: Aşçıyan Yayınları.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî (t.y.). *Lisâni'l-Arab*. Beyrut: Dâru Lisâni'l-Arab.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddin (1919). *et-Tedbîrâtü'l-ilâhiyye*. yay. haz. Henrik Samuel Nyberg. Leiden: E. J. Brill.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddin (1961). *Risâle-i Ehadiyye* (haz. Cemal Bardakçı). Ankara: Akdem Yayınları: 1.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddin (1392/1972). *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*. Kahire.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddin (1994). *Füsûsü'l-hikem*. trc. ve şerh: A. Avni Konuk. (haz. M. Tahralı- S. Eraydın). İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları: 75.
- İsen, Mustafa (1993). "Mutasavvıflara, Suffi Şairlerce Yazılan Mersiyeler ve Suffi Düşüncesine Göre Ölüm". *Türklük Araştırmaları Dergisi*, sy. 7 (Âmil Çelebioğlu Armağanı). İstanbul: MÜ. Fen-Edebiyat Fakültesi.
- el-İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal er-Râğîb (1997). *Müfredâtü elfâzı'l-Kur'ân*. Beyrut: ed-Dâru's-Şâmiyye.
- el-Kâşânî, Kemâleddin Abdürrezzâk (1981). *Istîlâhâtü's-süfiyye*. thk. Muhammed Kemâleddin İbrahim Cafer. Kahire: Merkezü tahkîki't-türâs.
- el-Kelâbâzî, Muhammed b. İshâk (1992). *et-Taarruf li mezhebi ehli't-tasavvuf /Doğuş Devrinde Tasavvuf*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları: 67.

- Konur, Himmet (2000). *İbrahim Gülşenî: Hayatı, Eserleri ve Tarikatı*. İstanbul: İnsan Yayınları: 299.
- Korkmaz, Esat (1993). *Ansiklopedik Alevilik, Bektaşılık Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ant Yayınları.
- Köprülü, Fuad (1991). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. (Gerekli sadeleştirmeler ve bazı notlara ilavelerle yayımlayan: Orhan F. Köprülü). 7. Baskı. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 118.
- el-Kuşeyrî, Abdülkerim (1991). *Kuşeyrî Risâlesi*. haz.: Süleyman Uludağ. 3. Baskı. İstanbul: Dergâh Yayınları: 61.
- el-Kübrâ, Necmeddin (1980). *Usûlu Aşere... Tasavvufî Hayat*. haz. Mustafa Kara. İstanbul: Dergâh Yayınları: 59.
- Küçük, Sezai (2003). *Mevlevîliğin Son Yüzyılı*. İstanbul: Simurg Yayınları: 58.
- Mehmed Ziya (1911). *Merâkiz-i Mühimme-i Mevleviyeden Yenikapı Mevlevîhânesi*, İstanbul: Dârü'l-Hilâfe: Arakis Matbaası.
- Mensia, Moqdad (1987). "Mutasavvıflara Göre Ölüm". çev. Mehmet Demirci. Ankara: *İslâmî Araştırmalar*. sayı: 3. ss. 89-104.
- Mevlâna, Celâleddin Rûmî (2001). *Mesnevî*. terc. ve şerh: Şefik Can. İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- Muslu, Ramazan (2003). *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)*. İstanbul: İnsan Yayınları: 365.
- Müstakimzâde, Sadeddin Süleyman Efendi. *Risâle-i Tâciyye*, Süleymaniye Ktp, Pertev Paşa, nr. 625.
- Noyan, Bedri (1987). *Bektâşılık Alevîlik Nedir*. İlaveli 2. baskı. Ankara: Sanat Kitabevi.
- Olgun, Tâhir (1908). *Şeyh Celâleddin Efendi Merhum: Yenikapı Mevlevîhânesi Postnîşini*, İstanbul: Mekteb-i Sanâyi Matbaası.
- Özcan, Nuri (1993). "Cenaze Gülbangi". *DİA*. VII, 357-358. İstanbul.
- Özcan, Nuri-Mustafa Uzun (1993). "Cenaze Salâsi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, VII, 358-359. İstanbul.
- Özdamar, Mustafa ve diğerleri (1997). *İslâmbol Geleneğinde Sivil Merasimler ve Doğumdan Ölümüne Müsikî*. İstanbul: Kırkkandil Yayınları: 19.
- Öztuna, Yılmaz (1990). *Büyük Türk Müsikîsi Ansiklopedisi*. Ankara: Kültür Bakanlığı: 1163.
- Öztürk, Yaşar Nuri (1979). *Kur'an-ı Kerim ve Sünnete Göre Tasavvuf*. 1. baskı. İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası.
- Pakalın, Mehmet Zeki (1946). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.

- Refik el-Acem (1999). *Mevsûtiî mustalahâtü't-tasavvufi'l-İslâmî*. Lübnan: Mektebetü Lübnan nâşirûn.
- Revnakoğlu, Cemaleddin Server (1968a). "Usûl ve An'aneleri ile Asırlarca Devam Eden Tarikatlerde Cenaze Törenleri". *Tarih Konuşuyor*, c. 8, sy. 52 (Mayıs 1968). İstanbul.
- Revnakoğlu, Cemaleddin Server (1968b). "Usûl ve An'aneleri ile Asırlarca Devam Eden Tarikatlerde Cenaze Törenleri-2". *Tarih Konuşuyor*, c. 8, sy. 53 (Haziran 1968). İstanbul.
- Revnakoğlu, Cemaleddin Server (1968c). "Usûl ve An'aneleri ile Asırlarca Devam Eden Tarikatlerde Cenaze Törenleri-3". *Tarih Konuşuyor*, c. 8, sy. 54 (Temmuz 1968). İstanbul.
- Revnakoğlu, Cemaleddin Server (1968d). "Usûl ve An'aneleri ile Asırlarca Devam Eden Tarikatlerde Cenaze Törenleri-4". *Tarih Konuşuyor*, c. 8, sy. 55 (Ağustos 1968). İstanbul.
- Revnakoğlu, Cemaleddin Server (2003). *Eski Sosyal Hayatımızda Tasavvuf ve Tarikat Kültürü*. yay. M. Doğan Bayın-İsmail Dervişoğlu. İstanbul: Kırkambar Kitaplığı: 54.
- Sarı Abdullah Efendi (1290). *Semerâtü'l-fuâd*, İstanbul.
- Suad el-Hakim (1981). *el-Mu'cemü's-sûfi: el-hikme fi hudûdi'l-kelime*. 1. baskı. Beyrut : Dâru Nedre.
- Sultan Veled, Bahâeddin Muhammed (1976). *İbtidâ-nâme*. trc. Abdülbaki Gölpınarlı. Ankara: Güven Matbaası.
- Sunar, Cavit (1975). *Melâmîlik ve Bektaşîlik*. Ankara: AÜ. İlahiyat Fakültesi Yayınları: 125.
- Sülemî, Abdurrahman (1953). *Tabakâtü's-sûfiyye*, thk. Nureddin Şerîbe. Kahire: Darü'l-Kütübi'l-Arabî.
- et-Tehânevî (1853-1862). *Keşşâfî istilâhâtü'l-fünûn*. tsh. Abdülhak Mevlevî-Gulam Kadir Mevlevî. Calcutta: The Asiatic Society of Benghal.
- Temren, Belkıs (1994). *Bektaşîliğin Eğitimsel ve Kültürel Boyutu*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları: 1678.
- Timurtaş, Faruk K. (1986). *Yunus Emre Divanı*. 3. baskı. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 380.
- Tuçcu, Hüseyin (1999). "Alevî-Bektaşî Türk Kültüründe Ölüm ve Mezar Kavramları". *Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu* (18-20 Aralık 1998). İstanbul: Mezarlıklar Vakfı.
- et-Tûsî, Ebû Nasr Serrâc (1960). *el-Lüma' fi't-tasavvuf*. thk. Abdülhalim Mahmûd-Tâhâ Abdülbâkî Sürûr. Mısır: Dâru'l-kütübi'l-hadîse.

- Uludağ, Süleyman (1991a). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marifet Yayınları: 45.
- Uludağ, Süleyman (1991b). "Baba". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. VII, 365-366. İstanbul.
- Uludağ, Süleyman (1994). "Devir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, IX, 231-232. İstanbul.
- Uysal, Metin (2001). *Tasavvuf Kültüründe Hadis: Tasavvuf Kaynaklarındaki Tartışmalı Rivayetler*. Konya: Yediveren: 2.
- Yakıt, İsmail (1988). "Mevlâna ve Ölüm Felsefesi". *III. Millî Mevlâna Kongresi (Tebliğler)*. 12-14 Aralık 1988. Konya: Selçuk Üniversitesi: Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yayınları: 4.
- Yaman, Mehmet (1995). *Alevilik: İnanç-Edeb-Erkan*. 4. baskı. İstanbul: Ufuk Yayıncılık.
- Yaman, Mehmet (2003). *Alevilikte Cenaze Hizmetleri*. İstanbul: Can Yayınları: 176.
- Yücer, Hür Mahmut (2003). *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*. İstanbul: İnsan Yayınları: 366.